

„Vérzivataros esztendők” A Somogymegyei Múzeum Egyesület válságos évtizede (1939–1949)

VARGA ÉVA

Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága
H-7400 Kaposvár, Fő u. 10., Hungary, e-mail: varga@smmi.hu

„Olyan törvények uralkodnak rajtunk, amelyeket nem ismerünk”

Franz Kafka

VARGA, É.: „Troublesome years” – a critical decade for the Somogy County Museum Society (1939–1949).

Abstract: After more than 50 years, this paper intends to find answer to the question how the Museum of Somogy county could survive the years of World War II. The source material that has not been published so far went into the possessions of the museum after the death of its late director Ferenc Gönczi in 1948. From the material that was discovered, a detailed picture could be drawn about the director's personality, the museum activities could be followed from year to year between 1939–1948, and from a document dated in 1940 the situation of museums around the country could be compared. It was in 1941, after a series of debates about how to preserve the most valuable items of the museum that the troublesome period of the collection started. Wrapping up and packing the items of the collection was started only in 1943. Moreover, when the country was occupied by the Germans, the director was given an additional assignment: he became the Somogy county commissioner of the government committee for inventorising and retaining the confiscated art treasures of Jewish people. The paper ends with an account on how difficult it was to start everything over again after the war.

Keywords: muzeum history, World War II, holocaust, confiscated Jewish treasures, artist Lajos Kunffy

I. Publikálatlan források...

Somogy megye múzeuma 2009-ben alapításának centenáriumához érkezik. Ez az alkalom a múlt feltárására ösztökéli a történelemet.

Múzeumunk történetének feldolgozásához sokan kaptak már kedvet, sokféle szempontból közelítették meg a témát.¹

Ennek ellenére az intézménytörténetnek még az egyesületi korszakára vonatkozóan is maradtak fehér foltjai. A feltáratlanság különösen a második világháború éveitől az intézmény államosításáig terjedő időszakra igaz. Ahogy mindmáig hiányosak azok a veszteséglisták is, amelyek a második világháború következtében a

műkincsek pusztulását, közgyűjtemények veszteségeit, kastélyok, kúriák értékeinek kárait vennék számba.

Vajon mi lehet ennek az oka?

A Somogy megyei múzeum vonatkozásában Draveczy Balázs, aki az intézmény történetének eddigi legteljesebb feldolgozását készítette el, 1966-os kiadású monográfiájában iratanyag hiányára hivatkozik.² A közelmúltban elhunyt kollégánktól sajnos már nem tudjuk megkérdezni, hogy csak a levéltárban található forrásokra szorítkozott-e, avagy talált-e valami olyat, amit a 60-as években azonnal tabunak minősített. A magyarázatot nem a levéltárban, hanem intézményünkben fellelhető papírok között találjuk.

A szóban forgó iratok a múzeumvezető, Gönczi Ferenc halála után, az ő lakásáról kerültek az intézményhez. Kiemelten fontosak lehettek számára, ezért tartotta magánál ezeket. 1909-től 1945-ig a működésről szóló, ahhoz szükséges iratok³, befejezetlen, lezáratlan, függőben maradt ügyek⁴ mellett olyan témák sorjázna, amit 1949-ben szégyellnivalónak, takargatnivalónak minősítettek. Csak ez lehet a magyarázata, hogy a szóban forgó iratanyag nem került a levéltárban elhelyezett múzeumi egyesület iratanyaga mellé. Kellemetlennek tartották volna kitergetni a tényt, hogy 1944 nyarán Gönczi Ferenc és általa az intézmény belekeveredik a holokauszt drámájába, miként a múzeumot ért háborús károokra, a szovjet katonák viselkedésére vonatkozó Gönczi-féle feljegyzéseket sem tartották publikusnak.

Kétségtelen, hogy nehéz dolga lett volna annak a kutatóknak, aki a fellelt adatokat a szocialista korban kívánta volna a nyilvánosság elé tárni. Most sem könnyű. Főleg azzal összefüggésben, hogy mint a „Zárolt zsidó műtárgyak iratai” feliratú dossziéból kiviláglik, az ekkor 84 éves múzeumigazgató, akiről – amellet, hogy szülőmegyéjének székhelyén szobrot kapott -, utca is van elnevezve, csakúgy, mint a rendszerváltás utáni Kaposváron, kiderül, hogy 1944-ben „a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és megőrzésére létrejött kormánybiztosság” somogyi megbízottja lett.

¹ Volt bölcsészdoktori disszertáció monografikus tárgya, helyi művelődéstörténeti tanulmányok része, szakdolgozatok fejezete is. Az eddig legteljesebb feldolgozást kétségkívül Draveczy Balázs, egykori régész kollégánk készítette, aki a somogyi muzeológiai munka „csíráitól”, azaz a XIX. szd. második felétől 1964-ig követte az eseményeket. Mások kutatásai a megye kulturális palettájának felvázolása apropóján foglalkoztak az intézmény történetével, s csak az egyesületi korszak ilyen-olyan szempontú ismertetésére szorítkoztak. 1992-ben született egy nagy ívű, csaknem egy évszázad eseményeit főbb vonalaiban áttekintő intézménytörténeti összefoglaló Szapu Magdolna, a múzeum igazgatóhelyettese tollából. Az államosítástól napjainkig terjedő korszak elemző bemutatására még senki nem vállalkozott.

² Draveczy Balázs: A Somogy megyei muzeológiai kutatás története. Kaposvár, 1966. 53. p.

³ 1909 és 1945 közötti választmányi gyűlések, közgyűlések jegyzőkönyvei, éves jelentések sora úti számlák, útinaplók, számadások mellékletével, alapszabályok, egyesületi tagnévsorok

⁴ A soha meg nem épült múzeumi hajlékkal kapcsolatos aktahalmaz, a háború miatt veszélyeztetett muzeális tárgyak elhelyezésének ügye.

Tagadhatatlan, hogy önmagában a téma felvetése mindmáig, több mint hatvan év eltelte után is szélsőséges érzelmeket generál. Kaptam is finom célzásokat munkám közben, hogy nem jól teszem, ha „túlásagosan” beleásom magam, mert úgymond ne csodálkozzak, ha emiatt néhányan majd neheztelni fognak rám. De tapasztalhattam a másik végletet is, miszerint jó lesz olvasni arról, hogy kik és miként „szabadították meg” a somogyi zsidókat '44-ben műkincseiktől, s milyen felháborító, hogy az a személy – a múzeum akkori igazgatója –, „alázatos örömmel” szolgálta ki az ordas eszméket valló náciakat és nyilasokat, ráadásul ezt az embert a köztudatban tiszteletreméltó, rendes embernek tartják.

Az indulatok nem vezetnek sehová. Tudja ezt a történész éppúgy, mint bárki más. Ugyanakkor az elfogultság – pro és kontra – mintegy útjelzőként tünteti fel magát. Így van ez esetünkben is: az 1945 utáni kölcsönös gyanúsítgatások és a volt ún. zsidó vagyonnal való bánásmód megítélése igen sok indulatot tartalmazott és tartalmaz mindmáig.

E publikációnak nem érzelmek felkavarása, nem újabb indulatok felkorbácsolása a célja.

Az elődök által elkövetett bűnökkel, hibákkal egy egészséges társadalom képes szembenézni. A sebek mélyek. S mint ahogy a kapott visszajelzések is tanúsítják – a „kiengesztelődés” ideje nem jött még el. S erről nem a történettudomány tehet.

A holokauszt története a szakirodalomból ismert. Köztudomású, hogy a magyar zsidósággal történekeért nem vádolható pusztán bűnözők kis csoportja. A legnagyobb felelősséget – a náci Németország mellett – kétségtelenül a magyar társadalom feletti uralmat intézményesített formában gyakoroló hatalom, a magyar állam viselte.⁵ Közismert továbbá az is, hogy a Horthy-rendszer a feszítő társadalmi igazságtalanságok ellen nem reformok útján lépett fel, hanem állampolgárai egy csoportjának egzisztenciális ellehetetlenítésével, tulajdonuk fokozatos elvételével és újraelosztásával próbált finanszírozni szociálpolitikai intézkedéseket, a háborúban megroppant költségvetés hiányát. A területrevízió lehetősége érdekében a náci Németország oldalán magát egyre inkább elkötelező trianoni Magyarország a zsidóságban megtalálta a maga bűnbakjait, amely végül, 1944-ben, a német megszállás után odáig fajult, hogy a náciikkal szövetkező kollaboráns magyar kormány a magyar történelem legnagyobb hullarablásának tettestársaként a zsidók vagyonát árjásította, s a kifosztott százazteket átadta a németeknek. Tény, hogy a több évtizedes antiszemita közbeszédrel átítatott többségi társadalom általában passzívan, közönyösen figyelte az eseményeket. A hatóságok gépezete pedig a legnagyobb pontossággal működött. Nem maradtak ki az egészéből a múzeumok sem.

Hogy történt mindez? Több mint hatvan év múltán a fellelt forrásokból arra a kérdésre keressük a választ, vajon miként élte túl a második világháború éveit Somogy megye múzeuma. Hogyan keveredett bele a holokauszt drámájába? S végezetül: milyen veszteségek érték, hogyan, milyen kondíciókkal érte meg az államosítást?

II. Portré és szobor

Gönczi Ferenc (1861–1948) eredeti végzettsége szerint tanító volt. Diplomáját 1880-ban szerezte. Ezután szinte minden évben más-más dél-dunántúli település nemzetiségi népiskoláiban kap segéd- vagy helyettes tanítói állást. 1884-ben szülőmegyéjében, Zalában, Nagypalina vend iskolájában immár rendes tanító. 1885-től pedig úgy tűnik, megállapodik, ugyanis Zrínyifalva (Kusanec) horvát iskolájában egyfolytában tíz évig tanított. 1895-ben saját kérésére az újpesti állami elemi iskolába helyezték.

A millennium éve hivatalnoki karrierjének kezdete: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik előadója lett. Öt év múlva különböző megyék tanfelügyelője. E minőségében Somogyban 1912-től 1922-es nyugdíjazásáig találjuk. A tanács hatalom elmozdította állásából, s a sértett ember az ellenforradalom első időszakában tanfelügyelői hivatalába visszatérve a megye kompromittált pedagógustársadalma ellen, a fegyelmi vizsgálatokat lefolytatva, kemény szigorral lépett fel.

Az 1890-es évektől tanügyi, néprajzi cikkei országos lapokban jelentek meg. Harmincnégy éves korára első könyve, a „Muraköz és népe” is napvilágot lát. Az csak természetes, hogy néprajzi kutatásai nyomán Somogyban utat talál az 1909-ben alakult megyei múzeum-egyesülethez. 1914-ben az egyesület alelnöke. 1922-es nyugdíjba vonulásától haláláig (1948) pedig teljesen a somogyi múzeumügynek szentelte életét. Sok huzavona után, 1933-ban a kaposvári megyeháza hátsó épületének második emeletén helyet biztosított a megye a múzeum anyagának elhelyezésére. Itt nyílt végre alkalom a gyűjtemény bemutatására is. Egy év múltán, 1934. május 6-án megnyílt az első állandó kiállítás.

Hogy milyen gyűjteménnyel rendelkezett ez idő tájt a múzeum? Első helyen kell említeni Gönczi néprajzi gyűjtéseit: a pásztorfaragásokat, a hímzés- és szőttesgyűjteményt. 1923-ban került a múzeumhoz a neves kaposvári műgyűjtő, Rippl-Rónai Ödön (a híres festő öccse) 1300 darabos hagyatéka, amely elsősorban képzőművészeti jellegű. Közte több mint 60 darab festmény, grafika, vázlat Rippl-Rónai Józseftől. Ily módon két nagyobb gyűjteménycsoport körvonalazódott: a néprajzi és a képzőművészeti. Gönczi szakmunkáiból (tíz kötete jelent meg), a fennmaradt múzeumi nyilvántartásokból hallatlan szorgalma és precizitása tárul elénk. Az egyesületi iratanyagból pedig kiválóan: az utókornak üzenve minden megmozdulását igyekszik dokumentálni. Ha úgy ítélte meg, hogy az ügy a nyilvánosság elé nem tartozik, akkor feljegyzésként teszi ezt. Így volt ez például akár Stephaich alispán múzeumi érdekeket sértő magatartása kapcsán.

⁵ Érintett volt benne a politikai elit jelentős részétől, az egyházak, társadalmi szervezetek zömén keresztül, az állam, a végrehajtó hatalom irányítása alatt álló közigazgatás, valamennyi fegyveres testület, a nyilvánosságot és a társadalmi közbeszédet alakító értelmiségi műhelyek jelentős része is.

Gönczi muzeológiai munkájának érdeme, hogy az egyesület gyűjteménye 1936-ban közgyűjteményi rangra emelkedett. Szakmai tevékenységének elismeréséül 1941-ben a Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagjává választotta. Élete alkonyán, Göcsej népköltészeti emlékeit gyűjtve utat talál szülőmegyéjéhez. Halálát követően, az új rendszerben nevét, néprajzírói, muzeológusi érdemeit azonban már nem emlegették.

Életművének értékelésére legelőször csak 1976-ban került sor. Fülöp István (1913–1975), a zalai honismereti mozgalom egyik képviselője tollából ekkor jelenik meg Gönczi életrajza, melyben a hazai néprajzi irodalom kiemelkedő személyiségének mutatja be őt. Szülőmegyéjében mellszobra 1974 óta a Göcsej Múzeum előtt áll. A zalaegerszegi művelődési központ 2004-től viseli a nevét. Immár Somogy néprajzkutató muzeológusai sem kívántak kimaradni a tisztelgésből. Egykori elődjükről 2004-ben kiállítótermeket nevezett el az eredeti végzettsége szerint ugyancsak néprajzos múzeumigazgató.

Gönczi nemcsak a néprajz területén alkotott maradandót. Egyetért valamennyi muzeológiai szakma képviselője abban: a jelent az ő szakmaszeretete és precíz nyilvántartása alapozta meg.

Nagyjából ez volt az a felszín, az az életanyag, amelyből – ha kicsit nehézkesen, kicsit mesterkéltén is – meg lehetett rajzolni egy köztisztelőre méltó ember portréját, akiről akár utcát is el lehet nevezni. (Így gondolták ezt már Gönczi életében, 1943-ban, Zalaegerszegen.) Ám arról, akinek már egyszer szobrot emeltünk, hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy ő is csak ember volt.

Mind a megyei levéltárban, mind a múzeumban található egyesületi iratanyag Gönczi apolitikus alkatáról tanúskodik. Pártnak tagja nem volt, a napi politikával nem foglalkozott. A közélet dolgai annyiban érdekelték, hogy jó diplomataként, mint, aki ismeri a széljárást, kedvezően alakítsa a múzeum ügyeit. Alkalmazkodó alkata okán a megyei elit számíthatott rá, és szívesen vette a tudós öreg jelenlétét reprezentatív ünnepségek alkalmával. A múzeumigazgató pályája során megtanulta mi a legfőbb hivatalnokai erény: ha van véleménye, tartsa meg magának.

Az emberi erények és gyarlóságok próbaköve volt a háború. S Gönczi 1944-ben – felsőbb utasításra – szerepet kapott a magyar történelem legnagyobb hullarablásában.

Vajon ki volt az az ember, aki ekkor a múzeum élén állt? Remélem, sikerül feltárni jellemének fő vonásait, s egyúttal jobban megérteni a kort, amelynek drámájában ő maga is részt vett. Tisztában vagyok azzal, hogy a Gönczi Ferenc hagyományozta iratanyag-töredék információi sok vonatkozásban kiegészítésre szorulnak, s a kiegészítés további kutatások feladata lesz.

III. „Vérzivataros években is mozognunk kell, mint-ha nem is környékezne bennünket veszély”

A második világháború kitörésének idején Gönczi Ferenc 78 éves. Sokat tapasztalt nyugalmazott köztisztviselő. Már átélte egy világháborút. 1939-től kénytelen-kelletlen egymaga végzi immár a múzeumi munkát. Korábban, 1931-től Kovács Jenő József festőművész és képtárőr is az egyesület alkalmazásában állt, akivel Gönczi az első állandó kiállítást 1934-ben még vállaltva készítette elő. Ám igazgató és beosztott viszonyának romlása 1938-ban odáig fajult, hogy az egyesület választmányi ülésének határozata a következő évben Kovácsot felmentette a szolgálat alól. Ügyük rágalmazási és becsületsértési perbe torkollott, amely 1943-ig húzódtott.⁶

A háború kitörésének visszahúzó hatása hamarosan megmutatkozott az egyesület munkájában is. 1939-ben, a Somogy megyei Múzeum Egyesület éves közgyűlésén Gönczi Ferenc a „háborús viszonyok által előidézett lelkihatás és hangulat” valamint az anyagi nehézségek következtében a muzeológiai tevékenység visszaeséséről számol be. Az egyesület bevétele jelentősen csökkent. Míg a támogatás mértéke az 1920-as évek második felében 8–10 ezer pengő volt, a háborús évek alatt felére, évi 4–5 ezer pengőre zsugorodott.⁷ A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének 1940-es jelentését tanulmányozva egyet kell értenünk Gönczi Ferenc megállapításával: a somogyi múzeum egyike volt a legszerényebb költségvetésű vidéki múzeumoknak.⁸

⁶ A megromlott munkatársi viszonyt Gönczi írásbeli figyelemztetései jelzik. Az igazgató nehezményezi Kovács gyakori távolléteit, hiszen legfeljebb csak bejelenti, hogy elmegy, de hogy szabad-e, meg sem kérdezi. Tovább mérgesítette a viszonyt az, hogy Kovács külön díjazást (2000 pengőt) kért a megyétől, arra hivatkozva, hogy megtisztította a megye tulajdonát képező Rippel-Rónai gyűjteményt, valamint, hogy a munkát saját költségén végezte. Gönczi elismerte, hogy a képtárőr ezzel egy éven át lelkiismeretesen, szorgalmasan dolgozott, ám a kifizetést nem javasolta. Kovács elkeseredésében 1938 októberében az alábbiakat írta: „Nem engedhetem meg magamnak azt a luxust, hogy a múzeumnak még hivatali időn túl is díjtalanul dolgozzak. Viszont egy kultúrintézménytől egyenesen törvénytelen gesztus volna, hogy a rendes időn túl dolgozó, jelenleg 60 pengő tiszteletdíjjal dotált alkalmazottjától ilyen túlórák elvégzett munkateljesítést díjtalanul elfogadna...” Kovács fordult az alispánhoz, a Múzeumok Főfelügyelőségéhez, az egyesület közgyűléséhez, a sajtóhoz, a bírósághoz. Panasza sehol sem talált meghallgatásra. Gönczi pedig igazoló jelentések sorát írta. Végül arra az elhatározásra jutott, hogy egyszerűbb megválni Kovácstól. Az 1943. április 22-én kelt belügyminisztériumi végzés szerint Kovács „magatartása következtében a további alkalmaztatásra érdemtelené vált”

⁷ Az összeg megyei, városi támogatásból (1500 ill. 1000 pengő), egyesületi tagdíjakból (320–380 pengő) belépődíjakból (140 pengő körül), nagy nehezen kísért államsegélyből (300–500 pengő), ásatási céltámogatásból (300–500 pengő), valamint az elenyésző összegű (évi 140 pengő körüli) belépődíjakból tevődött össze. A bevétel egyharmada a múzeumigazgató bére volt. Havi 150 pengő. (Pontosan ennyi volt Gönczi házvezetőnőjének tőle kapott fizetése is.)

⁸ Az iratanyagban megtalálható a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének jelentése a vidéki magyar múzeumok 1940-es helyzetéről. Az összegzés 15 múzeumról közöl adatokat, s felsorol további tizenötöt, amelyek a közelmúltbeli területi visszaszatelés következtében adatokkal még nem szerepelnek. Ami a múzeumok bevételét illeti Kaposvár a felsorolt 15 múzeum közül a rangsorban a 12. helyen állt.

A múzeumot létrehozó és fenntartó egyesület és az ügyvezető igazgató gondjait növelte, hogy tagsága „elaggott”. Évről évre jelentős volt a halottai száma.

A múzeumi tevékenység egyre inkább „elzsibbadt”. Az éves gyarapodás eddig általában 100–200 körüli tárgy, számuk 1943-ban mindössze 10 darab. Tárgyvásárlásra gondolni sem lehetett, gyűjtés alig folyt.

A néprajz terén a múzeum már gazdag, változatos anyaggal rendelkezett, így az igazgató csak a ritkaságok begyűjtésére koncentrált. Ebben most is azok a vidéki tanítók voltak a segítségére, akiket még aktív tanfelügyelő korában megismert. Magas korából adódóan csak ritkán hagyta el Kaposvárt. Egyébként is évről évre arról számolt be, hogy alig van már mit gyűjteni. „A viselet eltűnt, a hímzések kihaltak, a pásztorművészet haldoklik.” Az ország háborúba lépését követően az ezirányú munka is egyre nehezebb volt: „az emberek bizalmatlanok, sokan a csatatéren harcolnak, s ócskaságokért is megfizethetetlen árakat kérnek”. De hasonló okokból megtorpant az évről évre tervezett szalacsikai ásatások ügye is. 1941-ben az ásató régész, dr. Radnóti Aladár bevonult katonának. 1943-ban a munkások nem jártak dolgozni, így a Mosdóson internált lengyel menekültekkel dolgoztattak.

Az ügyek siralmas állapota ellenére abban az időben is volt bizonyos célokra pénz, ha a megyei vezetők, politikai elítéltek tartozók úgy akarták. 1941–42-ben a leveldi Kozma család neves tagjainak relikviáiból⁹ emlékszoba létesült. Erre a célra Kozma Miklós¹⁰ ezer pengőt adományozott, az alispán 250 pengőt utalványozott. 1943-ban viszont már a kiállítások látogatását fel kellett függeszteni, ugyanis a múzeum legértékesebb tárgyait a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének 193/1941. sz. rendelete alapján biztonságba kellett helyezni.

A múzeumi tárgyak kálváriája az ország hadba lépésével vette kezdetét. A megóvandó tárgyak listáját ugyan már 1941-ben összeállították, az elhelyezés gondjaival az igazgató magára maradt. Két év is beletelt, mire – a Főfelügyelőség többszöri sürgetésére – eldőlt: ha már középületekben (megyeházi pince, iskolák) nem sikerül elhelyezni az anyagot, a város közelében lévő szőlőhegyek üresen álló villáiban viszik majd el. 1943. júniusában végre megtörtént a csomagolás. A 43 láda a fennmaradt jegyzékek szerint 715 db tárgyat (régészeti leleteket, fegyvereket, kismesterségek eszközeit, céhes anyagot, páasztorfárgványokat, kürtöket, népviseletet, kézimunkákat, gazdasági eszközöket, festményeket) tartalmazott. A múzeum ekkor 11778 darabos gyűjteménnyel rendelkezett. Tehát csak a gyűjtemény töredékéről állt szándékukban gondoskodni. Veszélyként csak a légitámadás esélye merült fel. A 137.200/

eln. 35.–194. sz. rendeleti utasítás szerint ugyanis a múzeumok látogatását csak kivételesen fenyegető légi veszélyeztetettség esetén kell korlátozni. Így a múzeumban maradt a kiállításokban szereplő vas- és bronzkori anyag, a halászlai tárgyak, a nemrég berendezett Kozma-emlékszoba anyaga, továbbá a néprajz területről nem ládázta be a szűrőket, bundákat, valamint a könyvtárt. Mindez később súlyos hibának bizonyult.

Mindeközben, mivel a múzeumi anyag elhelyezése változatlanul nyomorúságos volt,¹¹ 1942-ben újra előveszik a múzeumépület, azaz a „Kultúrpalota” építésének ügyét,¹² melynek létesítésére immár 115 ezer pengő volt összegyűjtve. Elaggott tagsággal, enerváltan, ismét eredménytelenül. Közben a kiállítóter is raktárrá alakult. A léggóltalmi intézkedések miatt a csomagolás végzésére sem volt elegendő hely. Az igazgató tehetetlenségét érzi, s önérzetesen úgy gondolja, hogy az egyesület erőn felül tette a dolgát: mindezidáig fejlesztett és közgyűjteményi színvonalra emelt egy múzeumot, amelyet a megyének és a megyeszékhelynek kellett volna felkarolni... Így az ellehetetlenülő múzeumegyesület 1944. február 14-i határozatában kimondta, hogy múzeumát a vármegye tulajdonába adja át. Az átvételre azonban nem került sor. A német megszállás következtében a főispán távozott, az alispán „hosszabb szabadságra ment”. Döntésük mögött nyilván az állt, hogy ki akartak maradni a kínos eseményekből. A vezetést '44 májusától Begedy Bertalan főjegyző vette át. Az anyagi terhek miatt nem vállalta a múzeum megyei tulajdonba vételét.

Gönczi Ferenc számára csak utólag derült ki, így váratlanul és bosszantóan, hogy a „szabadságra távozó” alispán, Stephaich Pál az 1943-as év végén épületet vásárolt a múzeumnak. Az alispán az egyesület tudta és jóváhagyása nélkül lépett, bár bizonyára tárgyaltak már Gönczivel a múzeum megyei átvételéről. Mindenesetre érdekes üzlet született. Az ingatlan eladója, dr. Fekete Gyula ügyvéd, a múzeumegyesület egyik alapítója, adományozója, első alelnöke volt. A múzeum céljára adta el lakását. Négyszobás háza Kaposváron központi

¹¹ A megyeháza ún. hátsó épületének (ma a megyei levéltár épülete) második emeletén két folyosó és 11 szoba, ezt a teret gyakorlatilag megtöltötte az állandó kiállítás, valamint itt volt Gönczi dolgozószobája is. Raktárként pedig – úgymond szíveségből – a törvényszéki palota második emeletén, a 144 négyzetméter alapterületű, 8 méteres belmagasságú egykori esküdtárszék terem szolgált.

¹² Az iratanyagban külön össze van gyűjtve a múzeumépület létesítésére vonatkozó irathalmaz. A soha meg nem épült múzeumi hajlék állandósította az elhelyezési gondokat s ez – Gönczi szavaival – az intézmény történetén végig húzódó „vörös fonal”. Az aktahalmazból nyomon követhető a tehetetlenség. Az épület megvalósításához felvetődött ötletek sora (a téglagyűjtés, a pénzgyűjtés), a Kaposvár városától felajánlott telek, épülettervek hiábavalósága. A gazdasági válság hatása itt is érvényesült: az összegyűjtött pénz kevésnek bizonyult. Felmerült ekkor az épületvásárlás, vagy az építés valamilyen fokú elkezdése. Mire azonban az alispán komolyan gondolta az építést, addigra már a város biztosította telek nem volt meg. Hiába voltak a megye és a város prominensei az egyesület vezetőségében. Az 1913 óta napirenden lévő „ügy”-et ide-oda tologatták minden eredmény nélkül 1921–1944 között is. 1942-ben épp a levéltár terjeszkedése az apropó az építkezés ügyének felmelegítésére. De a léggóltalmi intézkedések miatt a csomagolás végzésére sincs elegendő hely. Nem volt hol elhelyezni a múzeumnak állítólag már több évtizede felajánlott Kunffy-képeket, gr. Festetich Kristóf trójai ásatásokból eredő híres leletadományát.

⁹ Kozma Sándor első királyi főügyészről, Kozma Ferenc lötenyésztről, Kozma Andor és Bárd Miklós költőkről van szó. A relikviák múzeumba kerülése összefüggött a kaposvári székhelyű Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság somogyi irodalmi múzeumot létrehozó szándékával. Az 1936-ban tervbe vett célkitűzés hatására a család már akkor felajánlotta költő tagjai hagyatékát.

¹⁰ A politikus ekkor egyébként kárpátaljai kormányzó biztos. Kozma Miklósról ld.: Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Bp., PolgArt kiad. 2000.

helyen, az Esterházy (ma: Bajcsy-Zsilinszky) u. 9. alatt, a telekkel 273 négyszögölön feküdt. A 83 éves zsidó ügyvéd elébe ment az eseményeknek. Az 1942-es XV. tc. (az ún. IV. zsidótörvény) már előrevetítette vagyonuk sorsát. Így dr. Fekete Gyula ingatlanát – amíg tehette – maga „árjásította”, jó célra. Házát 85 ezer pengőért, három rokona évi járuléka és saját holtig tartó ottlakása fejében adta el. A múzeumépítés körüli gondokat, valamint Gönczi egyébként mértéktartó fegyelmezetttségét ismerve meghökkenő, hogy a házvétel körülményei mennyire kihozták a sodrából. Elfoglult feljegyzése arról tanúskodik, hogy Fekete túlélési törekvését megérteni képtelen volt.¹³

Aztán a múzeumigazgató nyárspolgári nyugalma szemlátomást visszatért. „Vérzivataros években is mozognunk kell, mintha nem is környékezne bennünket veszély.” – írta Gönyeai Ébner Sándornak 1944. június 30-án. Majd elragadja a szakmai hév – szerintünk inkább a realitásérzék teljes hiányáról tanúskodnak sorai – miszerint őszre Törökoppány és a Zselicség fényképezését tervezi. Azon lelkesedik, hogy ezt már saját maga teheti, mivel a múzeumnak kítűnő fényképezőgépe van.

Miként a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségéhez írt levele tanúsítja, a múzeumi tárgyak biztonságba helyezéséről 1944 nyarán még mindig nem gondoskodott. Mással volt elfoglalva. Még januárban a jövőbeni múzeumi kiállítások foglalkoztatják. Többek között Kunffy Lajos „relikviáiból” szeretne egy szobát berendezni. Írt is erről Kunffynak. Ugyanis régóta bírta a művész ígérletét, hogy munkássága reprezentatív anyagából adományoz képeket majd a múzeumnak. „Most” sürgette őt, holott eddig elhelyezési gondok miatt halogatta a dolgot, nem is gondolt rá. (Hely most sem volt több.) Tudott Kunffy zsidó származásáról¹⁴, sejtette pokoljárását. Nem véletlenül jutott a kiállítás ötlete épp most az eszébe.

IV. Két túlélési technika találkozása

Mindenesetre Kunffy (1869–1962) február elején megnyugtató választ küld az igazgatónak: „dacára annak a nagy igazságtalanságnak, amellyel az uralkodó generatio súlyt, én régebben tett ígérteemet a múzeummal szemben nem fogom megmásítani, mert szilárdan meg vagyok győződve, hogy a nemzet vissza fog térni egy Kossuth – Eötvös – Deák Ferencz szelleméhez és nagyságához”¹⁵ Gönczi tisztában volt vele, hogy a fes-

tő a zsidó törvények hatálya alá tartozó személy. Ekkor egyikük sem tudta, legfeljebb találgathatta, mit hoz a nem is oly távoli jövő, hogy bekövetkezik az ország német megszállása, és csakhamar kezdetét veszi a hazai zsidóság módszeres likvidálása, amelynek Kunffy és neje is majdnem áldozatul esik.

A februári levélben Kunffy szóban forgó képeinek átadását még a következő nyárig ígéri. Levélváltásuk tanúsága szerint áprilistól minden megváltozik. Ugyanis az ország német megszállásával döntő változás következett be a magyarországi zsidóság helyzetében is. A kormány zsidóellenes intézkedések özönével tetézte velük szemben az addigi diszkriminációkat.¹⁶

A festőművész levelei egyre gyakrabban érkeznek a múzeumigazgatóhoz. Régi szakmai kapcsolatukra tekintettel – 1926 karácsonyán Kunffy műveiből gyűjteményes tárlatot rendeztek Kaposváron, valamint a múzeum festményeiből berendezett három terem is Kunffy munkája volt állandó kiállításán – a bajban Gönczitől segítséget remélt. Előbb – helyzete bizonytalanságát felismerve – Kunffyt is képeinek biztonságba helyezése foglalkoztatja. Tájékoztatja Gönczit, hogy arra az esetre, ha vele bármi történék, a múzeumnak szánt dolgait a somogytúri igazgató-tanító gondjaira bízta. Később somogytúri birtokának és otthonának további zavartalan használata, illetve képeinek megőrzése érdekében kéri Gönczi megyei illetékeseknél való közbenjárását.¹⁷ Hamarosan értékes könyveit, ritka képzőművészeti albumait is felajánlja a múzeumnak, ha Gönczi érdekében közbenjár az érintetteknek... Mindkét levelén Gönczi alábbi, félelemből-közönyből írt annotációi olvashatók: „Nem lépek közbe!” Majd Kunffy május 14-i ismételt kérelmére hűvös hangú, elutasító válasz érkezik: „Ily ügyekben tessék a járási főszolgabíróhoz fordulni a műterem bezárása ügyében is.”

Voltak – szerencsére – Gönczinél bátrabb, befolyásosabb emberek. Az egyikük felsőbb körökből, a gyengébb nem képviselője.... Június 7-én Kochanovszkyné

¹³ Gönczi ellenszenvé leplezetlen volt Fekete iránt. 1945 júniusi feljegyzésében – ekkor már az ügyvéd nem élt – sorsáról annyit tudunk, hogy Auschwitzban eltűnt 1944. július 8-án – azt írja, hogy Fekete „tekintélytelen, népszerűtlen ember volt”, hazugság volt részéről, hogy a tárgyak tönkremennek a múzeumban. Ezzel vette rá az alispánt a vásárlásra. Gönczi szerint Fekete az eladással méghozzá nagyon is jól járt. Ráadásul úgy tett, mintha ajándékot adott volna, mivel három rokona évi járuléka és saját holtig tartó ottlakása fejében fogadta el a pénzt. Fél évért – szép summa! – mondhatnánk fekete humorral.

¹⁴ Kunffy Lajos festőművész származását mindeztáig szemérmesen elhallgatta az utókor. Az 1944-45-ben elszenvedett események hiányoznak 1949-ben írt visszaemlékezéséből is.

¹⁵ Kunffy Lajos levele Gönczi Ferenchez. 1944. február 2.

¹⁶ Március 29-től a zsidókat hatágú sárga csillag viselésére kötelezték, majd vagyonukat zár alá vették, miután megfosztották őket javaiktól, megélhetési lehetőségeiktől, állásaiktól (üzletek, műhelyek elvétele, zsidó nem lehetett többé orvos, ügyvéd, tanár, újságíró, színész), lehetetlenné tették számukra az utazást, helyi mozgási szabadságukat néhány órára szűkítették, külön számukra rendszeresített élelmiszerjegyekre jóval kevesebb élelem járt. Mindez azonban csak kezdete volt a „végső megoldásnak”: a zsidók gettóba gyűjtésének és megsemmisítő táborokba kerülésüknek.

¹⁷ A kiváltó ok az a rendelet (1.600/1944. M. E.) volt, amely a zsidók vagyonának bejelentése és zár alá vételéről szövegezte. 1. §-a az ország területén élő valamennyi zsidónak kötelességévé teszi, hogy a rendelet hatálya lépésekor meglévő vagyonát a vagyontárgyak forgalmi értékének megjelölésével április 30-ig jelentse be a lakóhelye szerint illetékes pénzügyigazgatóságnál. A bejelentési kötelesség a teljes vagyonra értendő, a személyes használatra szolgáló lakberendezési, ruházati és háztartási tárgyakat figyelmen kívül hagyja, ha együttes értékük nem éri el a 10.000 pengőt. Egy háztartásban élő hozzátartozók esetén a limit személyenként 3000-3000 pengővel emelkedhetett. A bejelentési kötelesség azonban minden esetben kiterjedt a műtárgyakra, a szőnyegekre, az ezüstneműre és más fényűzési tárgyakra is. A törvény esetleges kijátszóival is számolt. Az említett 1. § 4. bekezdése előírta azon nem zsidó személyek bejelentési kötelességét is, akik zsidó tulajdonban lévő vagyontárgyat bármilyen jogcímen őrizetükben tartanak.

múzeum vezetője kapott ilyen megbízást. – a szerző megj.) Hogy mit kell érteni a zavaros megfogalmazású, cirkalmas megbízaton, azt két sűrűn szedett nyomtatott oldalon hozták Gönczi tudomására.

1. Haladéktalanul küldjön kimerítő értesítést a gyűjtőterületén – tudomása szerint – létező zsidó műtárgygyűjteményekről, vagy egyes (szórvány) műtárgyakról, amelyek számbavétele és megőrzése megítélése szerint országos érdek. A bejelentés tartalmazza a gyűjtemény jellegét, tulajdonosa nevét, őrzési helyét, jelentőségének méltatását.

2. Lépjén azonnal érintkezésbe a helyileg érintett M. Kir. Pénzügyigazgatósággal, ez a hivatal van megbízva ugyanis azzal, hogy a kiürített és zár alá vett zsidó lakásokat közegeik által leltározzák. Az általuk begyűjtött anyagot az igazgató vizsgálja meg és osztályozza aszerint, hogy van-e köztük olyan műtárgy, amely méltó arra, hogy az ország a.) „első közgyűjteményeiben”, vagy b.) vidéki múzeumaiban foglaljon helyet, avagy vannak-e köztük c.) olyan műtárgyak, amelyek csekély művészi, vagy tudományos értékük mellett budapesti aukción sikerrel volnának értékesíthetők. Végül d.) az egyáltalán figyelemre nem méltó tárgyak képeznek a „zár alá vett műtárgyak” negyedik, legsilányabb csoportját.

Tájékoztatták arról, hogy Gönczi ezzel a tulajdonképeni osztályozó munkájával elsősorban a pénzügyigazgatóság munkáját segíti. A kormánybiztos időnként „rövid, áttekinthető beszámoló-jelentést” kért tőle, ugyanis e jelentésektől tette függővé azoknak a bizottságoknak a kiküldését, amelyek az „anyagosztályozást” véglegesítik, s a múzeumok részére kiválasztott anyag elszállításáról, elhelyezéséről gondoskodni fognak. Gönczi feladatává tette továbbá, hogy értesítse a helyi pénzügyigazgatóságot, hogy mint kormánybiztossági megbízott részt vesz a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételében.

A „gyümölcsöző és harmonikus együttműködés” érdekében azt is egyértelművé tették – a rendelet 5. § értelmében –, hogy mit kell műtárgynak tekinteni. Mind ezt hét pontban az alábbiak szerint rögzítették:

1. a szépművészet körében: festmények, rajzok, metszetek, szobrok, veretek

2. a népművészet körében: mindennemű régi használati tárgy (üveg, cserép, porcelán), szövött, varrott, kötött, horgolt, hímzett tárgy, ruhanemű, szőnyeg, ötvösművek, faragványok és munkaeszközök

3. az iparművészet körében: üveg-, cserép- és porcelántárgyak, szövött, varrott, kötött, horgolt és hímzett tárgyak, szőnyegek, ruhaneműk, ötvösművek, bútorok, művelődéstörténeti tárgyak

4. a régészet körében: magyar vagy idegen földben talált régészeti leletanyag tárgyai

5. a történeti műemlékek körében: művelődéstörténeti emlékek, fegyverek, használati eszközök, pénzek, érmekek és veretek

6. a természettudományi emlékek körében: őslénytani emlékek, ásványok, növények és állatok

7. a levéltári és könyvtári gyűjtés körében: egyes oklevelek, levelek, magán-, családi vagy közlevéltári anyag, ősnymtatványok, régi magyar könyvek, magyar vonat-

kozású külföldi nyomtatványok, első kiadások, művészi kiállítású könyvek, középkori kéziratok, újkori kéziratok, régi falragaszok, színlapok, térképek, zenei kéziratok és nyomtatványok, régi hírlapok, folyóiratok

A nyomtatvány végén fontos információ volt az is, hogy a múzeumvezető munkáját nem kéri ingyen. Közölték, hogy egy „annak idején megállapítandó” tisztelteldíjat fog kapni.

Gönczi május 30-án kelt válaszlevelében lakonikusan tudomásul vette megbízatását. Holott megtehette volna ő is akár, hogy egészségére, magas korára tekintettel ténylegesen visszavonul...

Úgy tetszik, először mintha félreértette volna a feladatát. Bejelenti, hogy zsidó műtárgyak vonatkozásában mindössze Kunffy Lajos festőművész 1500 darabból álló, a művész somogytúri műtermében elhelyezett „eredeti festményéről” van tudomása. Más zsidó gyűjtőről (sic!) nem tud. Bár előfordulhat, hogy „néhány vagyonosabb zsidó családnál” a kaposvári képképzőművészek anyagából van egy-két kép, főleg Rippl-Rónaitól. Ezekről majd leltározásai során tesz jelentést. Június 2-án pedig már arról ír, hogy megbízatása teljesítésére, vidékre is utaznia kell, olyan községekbe is, ahova nincs vasút. „Drága a fiakker és az automobil” – írja. Közlendőjének lényege immár: útszámlát terjeszthet-e be és kiszállásai alkalmával mennyi napidíjat számíthat fel. Kérdezi mindezt a kaposvári gettó lezárása után néhány nappal...

A kormánybiztos válasza megnyugtató: költségeit fizetik s az állami VI. fizetési osztálynak megfelelő napidíjat számíthat fel.

Megkezdődhetett immár a munkaszervezés, s Gönczi az új feladatnak külön számlát nyitott.

Amint látható, legfelsőbb szinten precízen kidolgoztak mindent, hogy a zsidó értékek „el ne kallódjának”. Ha valaki nagyotmondásnak venné kijelentésemet, annak a háborús bűnös Adolf Eichmann SS-alezredes sorait ajánlom figyelmébe. A jeruzsálemi börtönben a magyar hatóságokról a maga módján igen elismerően így nyilatkozik: „Persze illedelmesen be kell vallanom, hogy a magyar hatóságok gépezete olyan módon működött, ahogy azt akkoriban a más országokban működő egyéb hatóságok ritkán mondhatták el magukról. Nemcsak zsidó ügyekben, hanem egyszerűen minden más hivatalos feladatukat illetően úgy működtek, hogy több alkalommal azt mondtam magamnak: »Az áldóját! Eddig azt hitted, hogy csak Németországban uralkodik az a bizonyos pontosság, és itt legalább ugyanazt a kínos pontosságot látod.«”

Hogy ez esetben mégsem ment minden simán, nem csupán a magyar hatóságokon múltott. Az elhagyott zsidó javak ugyanis azonnal szabad prédává váltak. A megszálló németek Kaposváron már a gettósítás előtt néhány zsidólakást elfoglaltak, május közepétől pedig valamennyi elhagyott lakásból elsőként válogattak.²¹

²¹ Andrassy Antal: Zsidóüldözés Somogyban. (1944 március – július)= Zsidósors Dél-kelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Előszó: Szili Ferenc. Csurgó, 2000. 131. p.

Az együttműködés érdekében Gönczi azonnal személyesen érintkezésbe lépett a kaposvári pénzügyigazgatósággal. Elsőként Somogytúrra, a Kunffy-kúriába szálltak ki. Gönczi ezt múzeumi érdeknek tartotta, ez volt a legfontosabb. A festővel folytatott levelezésből Gönczi ugyanis már tudta, hogy Kunffy nejével a tabi gettóba került, s a lakás üres. Saját elgondolása szerint leltározásba fogott. Három nap alatt volt kénytelen az ott talált értékeket csoportosítani,²²s a hevenyészve elkészített jegyzéket sürgősen megküldte a kormánybiztoságnak. A kormánybiztos Kunffy műtárgyainak leltározását helyeselte ugyan, azonban Kunffy képei nem érdekelték: „azokat most nem vehetem műtárgy számba”. Csakis azok érdeklik az anyagból, amelyeket nem Kunffy festett. Méltányolva a nehézségeket, engedélyezte Gönczinek, hogy két-három „szakerőt” kapjon segítségül. Hozzátette, hogy költségeiket megtérítik és tiszteletdíjat is fizetnek majd.²³

Gönczi csakhamar segítségre is lelt Liebstöckl Jenő kaposvári festőművész-tanár személyében, aki a jelentés szerint „kész örömmel vállalja”²⁴ e munkát.

Hallatlan cinizmusra vallott a tömegével meggyilkolt zsidók hátrahagyott vagyon tárgyainak eltulajdonítását értékmentésként feltüntetni. Teleki Pál búcsúlevelének sorait új tartalommal telítette immár a magyar holokauszt: „Hullarablók lettünk!” A múzeumigazgató megtapasztalhatta, hogy a szabad préda miként szabadítja fel a legaljasabb emberi ösztönöket, a még állatvilágból magunkkal hozott zsákmányszerző szenvedélyt. Nem vonult vissza, végigcsinálta. Hogy hogyan zajlott mindez, arról a kormánybiztosnak küldött jelentéseiből van tudomásunk. A munka júniusban vette kezdetét, csak november vége felé, a front közeledtével szakadt meg.

Gönczi szerint a pénzügyigazgatóság a leltározásokkal lassan haladt. Nem csoda, hiszen óriási mennyiségű ingóság halmozódott fel. A múzeumigazgató és a pénzügyigazgató közösen megtekintette Kaposváron a június közepéig összegyűjtött anyagot. Az olyan óriási mennyiségű volt, hogy három különböző helyen, mintegy

20 teremben volt elhelyezve. A kormánybiztosi előírás szerinti feldolgozás két embernek nagy, hosszadalmas munkának ígérkezett. Gönczi épp ezért még négy munkaszolgálatos tanítónőt kért segítségül, mivel attól tartott, hogy a munka hónapokig eltarthat, ha a pénzügyigazgatóság előzetes lajstromát bevárja. Arról nem is szólva, hogy vidékre is kellett mennie ez ügyben. Különböző vidéki kastélyok, kúriák lajstromát, illetve, hogy az épület üres-e, magyar hatóságok vagy németek használják-e, a szolgabíráktól – tudakolta.²⁵ Közben a kormánybiztos a lajstromozás gyorsabb menetéhez, áttekintéséhez rovatokat ajánl azzal, hogy egy-egy tárgy alkalmas legyen az azonosításra.²⁶ Gönczi a pénzügyőrrel együtt szállt ki a helyszínekre. Nem várta be jegyzékük elkészültét, ő azonnal munkához látott. Júliusban, Somogytúr után volt Nagybajomban, ahol két földbirtokosnál „jelentős, figyelemre méltó” tárgyakat (bútorokat, festményeket, régi fegyvereket, porcelánokat, órákat) talált, azokat a kastélyszerű épületekben hagyta. Járt továbbá a kaposvári túskevári iskolában lévő raktárban, ahol 136 festményt talált, melyből 51-et vidéki múzeumba valónak, kettőt pedig (az egyik egy Szinyei Merse Pál festette tájkép) országos szakmúzeumba valónak ítélte. Talált még 67, ugyancsak „figyelemre méltó” keleti perzsa, illetve szmirna szőnyeget is.

Ezt követően a vidéki tájékozódás következett, amit viszonylag megkönnyített, hogy a zsidó lakosság főleg a megye kereskedelem, közlekedés és az ipar szempontjából jelentősebb településein, elsősorban a járási székhelyeken élt. Így a kerületi pénzügyőri biztosok is főleg a járási székhelyeken leltároztak.

A csurgói pénzügyőri biztos kerület vezetőjének jelentése négy volt zsidó lakásban jelentősebb mennyiségű műtárgyakat említ,²⁷ Tabról szőnyegekről érkezik hír, amit az adóhivatalban raktároztak el. Barcsról Gönczi öt címet kapott, ahol a pénzügyőri kerület vezetője valószínűleg értékes tárgyakat – szőnyeget, porcelánokat, festményeket, fegyvereket – talált.²⁸ Marcaliban a zsinagóga, Balatonbogláron ugyancsak a zsinagóga és a Piac tér 2. alatti villa lett gyűjtőhelynek kijelölve. Főleg festmények és szőnyegek lettek összegyűjtve. Barcsról jelentették azt is, hogy a zsidó lakások közel felébe nem jutottak be, mivel a község vezetősége és a csendőrség zárta le azokat, az egyik helyszínen pedig az SS szállított be, átadásra semmi sem került.

²² Gönczi kormánybiztoshoz intézett 1944. június 8. levelében a Kunffy-féle műtárgyakról az alábbi csoportokról számol be:

8–10 éve a múzeumnak adott festmények – 9 db

családi képek – 36 db

padlón muzeális festmény – 91 db

padlón muzeális festmény – 91 db

képek tekercsben – 68 db

kereszt kötésbe csomagolva – 53 db

tekercsben – 65 db

kiválogatott első rendű képek – 18 db

muzeális értékű – 49 db

apró képek – 14 db

többé-kevésbé értékes – 128 db

pohár, herendi edény

muzeális tárgy – 103 db

könyv – 3 db továbbá kb. 1000 könyvet nem tudott egyesével átnézni.

Az anyag tartalma összesen 1580 rajz és festmény. A zárat lelakatolták, leolmozták, az anyagot, vélelmük szerint, a háború végéig biztonságban hagyták.

²³ A kormánybiztos válasza Gönczinek 1944. június 17. A Kunffy-kúriában mindössze egy olyan festmény volt, amit nem a művész festett. Egy keleti embercsoportot ábrázoló. S ezt már korábban a múzeumnak adományozta Kunffy.

²⁴ Gönczi Ferencnek a kormánybiztoshoz intézett 1944. június 20. levele

²⁵ Gönczi Ferencnek a kormánybiztoshoz intézett 1944. június 15. levele

²⁶ A 10 rovat: sorszám, műtárgy neve, tárgya, neve (kép, szobor, grafika stb.), anyaga, mérete, értéke, eredeti tulajdonos neve és címe, a tárgy őrzésének helye, végül az osztályozás értékszám

²⁷ A csurgói pénzügyőri kerület vezetőjének 1944. július 5. levelében említett címek:

Meller Henrikné Erzsébet u. 9.

Dénes Albert Széchenyi tér 6.

Mándy Géza Somogyudvarhely-Kétnyárpuszt

Künszler Sándor Gyékényes 573. hrsz. lakása

²⁸ A barcsi pénzügyőri biztos 1944. július 10. levelében említett címek:

Kremzír Mórné Széchenyi u. 19. – értékes szőnyegek

dr. Spitzer Hugó Dénes u. 4. – értékes szőnyegek, Zsolnay váza

Weisz Imre belcsapusztai lakása – meissenai porcelán

dr. Kapai Vilmos Horthy u. 1. – fegyvergyűjtemény

dr. Meller János Széchenyi u. 34. festmények, szőnyegek

A levelezésből úgy tűnik, hogy Gönczi csak a csurgói kerületi biztossal egyeztetett vidéki kiszállásról, amire csak szeptember végén került sor.

A munkát főleg Kaposváron a gettóban és a zsinagógában felhalmozott anyaggal folytatták.

Az óriási halomba hordott tárgyakat szétpakolták, osztályozták, a műtárgyakat lajstromozták, s a rendelkezésre álló helyiségekbe²⁹ hordták. Közben egyes lakásokban, műhelyekben is leltároznak már. Itt is akadályozza a munkavégzésüket, hogy mindenhol nem mehetnek be, mivel német katonák vették „használatba” a helyet. Az egymásnak ellentmondó rendeletek értelmezgetése helyett még júliusban, „hogy a hatásköri összekuszálásokat” elkerüljék, Gönczi megegyezett Farkas János Pénzügyőrségi főfelügyelővel a szállítási kötelezettségekről. Megtárgyalták, hogy vidéken a járási központokba a pénzügyőrség, onnan Kaposvárra a kormánybiztosi megbízott szállítja be a műtárgyakat.³⁰ Gönczi álláspontja egyébiránt az volt, hogy legjobb volna a járási székhelyeken hagyni az összegyűlt tárgyakat, mivel a vidéket kevésbé fogják bombázni, mint Kaposvárt. Sőt, a kevésbé értékes tárgyak Budapestre szállítását sem tartotta észszerűnek. „A mai szállítási viszonyok közt” (...) „legeredményesebbnek ígérkezik azokat mielőbb Kaposváron elérve-rezni. Vevő volna tömegesen.”³¹ Gönczi valószínűleg jó emberismerő volt. Tudta és tapasztalhatta: a kapzsiság nagy erő.

Rend ide, bürokrácia oda, lopások aki kapja, marja alapon is történtek. Bármilyen körültekintő igyekezett lenni Gönczi, mégis akad az iratok között olyan, ami erről árulkodik.³²

A szorgos lajstromozással egyidejűleg tovább folyt az „igénylők” rivalizálása. A műtárgyak sorsáról külön „elképzeléssel” bírtak a németek, akik a javát akarták megszerezni, a magyar felsőbb hatóságok, amelyek győzték inteni a helyieket a túlzott mohóságtól. Sőt, igénytel is lépett fel a helyi múzeumot képviselő Gönczi Ferenc is. Szeptemberben, amikor már hat fő segítségével végzi a lajstromozó munkát, s az addig összegyűjtött, értékes szőnyegeket a pénzügyigazgatóság a fővárosba szállította³³, arról ír, hogy a hátrahagyott ingóságok között rengeteg a könyv, s ezek közül „több százat múzeumunk részére ajánlanánk biztosítani”. Teszi szavá annak ellenére, hogy a kormánybiztos e témakörben már egyszer önmérsékletre intette őt: „e téren szíveskedjék a megfelelő határokat betartani” (...) „a vonatkozó rendelet csak az őrzésre ad jogot, azokat (vagyis a könyveket – a szerző megj.), valamint egyéb műtárgyakat sem szabad végleges birtokba venni, illetőleg saját leltárba bevezetni. A szétosztás később fog megtörténni.”³⁴ 1944 szeptemberében a Főfelügyelőségnek küldött 1945-ös múzeumi munkatervben ugyan csak említi a zsidó műtárgyakra vonatkozó igényt: „műtárgyaink a zárolt zsidó vagyon révén (ha ugyan azok jelentékeny része maradhat birtokunkban) szép számmal fog gyarapodni.”

²⁹ Nem kis gondot okozott az sem, hogy kinek kell elszállítania az összegyűjtött anyagot, és az sem, hogy hova. Nem voltak egyértelműek a rendelkezések sem. Az alaprendelet szerint a műtárgyak elszállításáról a pénzügyigazgatóság, a megőrzésről a kormánybiztosi megbízott köteles gondoskodni. A 176/1944. május 25-én kiadott rendelet a szállítást is és a megőrzést is a kormánybiztosi megbízott feladatként határozta meg. Ezzel a tárgyak lerakása a járási központból megakadt. 1944. június 24-i levelében Gönczi panasolja, hogy fuvar- és napszámhiány, valamint a közlekedési nehézségek „lehetetlen helyzet” elé állítják. Alkalmi ingyen fuvarokkal néha segítséget kap, de ez nem elég. Újabb ellentmondásos rendelkezést talál. A 147310/1944 PM rendelettel kiadott utasítás a pontja szerint a tárgyakat a Pénzügyigazgatóság veszi át és szállítja a gyűjtőhelyre, ugyanezt írja az 1830/1944. miniszterelnöki rendelet 4.§ 2. bekezdése: „a kormánybiztos megkeresésére a pénzügyigazgató köteles elrendelni a műtárgyak elszállítását a kormánybiztos megbízottja által kijelölt helyre. Míg a 136.176/1944 PM körrendelet arról ír, hogy a kormánybiztosi megbízott köteles beszállítani a tárgyakat. Gönczi, mivel pénze nem volt, csak ingyen munkára számíthatott, levették, munkaszolgálatosok, diákok segítségét kérhette. (Ld. erről az 1944. július 1. levelét.)

A tárgyak elhelyezése is kérdéses volt. Az előbbi levélben erről is panaszkodik. A lefoglalható lakásokból nem kapott olyan helyiséget, melyekbe az összegyűjtendő műtárgyakat raktározhatta volna. Ezeket pártok, egyesületek (és a németek – a szerző megj.) foglalták le. Maradt a múzeum, a Törvényszéki palota raktárként használt esküdtzéki terme és a vármegye által 1943-ban múzeumi célra vásárolt Fekete-féle ház. 1944. szeptember 9-én erre a célra Gönczi kérte a Königsberg-féle házat (Esterházy u. 20.), azt azonban a város vezetése a pénzügyigazgatóság számára már kiutalta.

A kormánybiztos válasza egyszerű volt: helyben egyezzenek meg.

³⁰ Gönczi levele 1944. július 11. a pénzügyigazgatósághoz

³¹ Gönczi 1944. július 1. levele a kormánybiztoshoz

³² Gönczi még júliusban megkapta a kaposvári gyűjtőtáborból el nem szállított személyek névjegyzékét. A „visszatartott” 102 fő „öskeresztény házastárs” minőségében nem lett elszállítva a gettóból. Elvileg tulajdonuk is mentesült a zár alól. Ennek ellenére több házastárs fordult Gönczihez, hogy bizonyított tulajdonát visszaszerezze. Az egyik ilyen eset volt Sándor Józsefné ügye is. Sándor József közismert műgyűjtő volt. A zárolt műtárgyai közé a feleség képei is bekerültek. Összesen hat darab. Furcsa volt ugyan, hogy négy egytémájú Székely Bertalan vázlatból (Vérszerződés) kettő a feleségé, ám az asszony bizonyítékokkal állt elő és Gönczitől követelte a képeit. Gönczi írt a kormánybiztos-helyettesnek, Pashinszky Miklósnak, mivel Liebstockl Ernőtől, aki a lajstromozásnál jelen volt, megtudta, hogy a kormánybiztos-helyettes vitte el a képeket. Liebstocklnak még egy lajstromot sem hagytak, azt is a pénzügyigazgatóság embere vitte el. Az ügy módfelett kínos volt. Tanácsos volt simán elintézni, mivel a nő elkeseredésében felkereste a múzeumigazgatót. Gönczi levelében írja, hogy a hölgy annyira elkeseredett, hogy budapesti ügyvédet akar fogadni, hogy a bíróságnál „hajtassa ki igazát.” A hevenyészett jegyzék pedig a műtárgyokról csak darabszámot tüntet fel, tételelesen nem sorol fel semmit, tehát a kormánybiztosi megbízott felettese jóváhagyásával végzett hanyag munka, az enyveskezés kiderülhet. „Az ilyen dolgok pedig egy exponált állású emberre nézve igen kényes helyzetet teremhetnek.” – fogalmazott levelében finoman Gönczi. A hölgy feltehetően visszakapta képeit. Elsimítandó az ügyet, Gönczi közbenjárta. Sándor Józsefné kérését javasolta teljesíteni, mivel a hölgy nagyon művelt, öskeresztény nemes családból való, első férjétől való fia derék katonaként harcol a fronton, második házassága révén igen szomorú helyzetbe került, neki keresztény s emberi kötelesség segíteni – sorjázta az akkor szokásos erényekről szóló frázisok.

³³ A 147.310/1944. Pénzügyminisztériumi rendelet értelmében a pénzügyigazgatóság elszállította, ezzel a szőnyegek további leltározása befejeződött

³⁴ A kormánybiztos levele Gönczinek. 1944. szeptember 9.

A nyilas hatalomátvételtől függetlenül lázasan folyik tovább a gettóbeli műtárgyak lajstromozása. Október 19-én Gönczi eddigi munkálkodása fejében megkapta a tiszteletdíjat (500 pengőt) és megtérítették eddigi költségeit. Öt nap múlva 548 kötet könyvet³⁵ vitet a gettóból a múzeumba. Csakhamar tetőződik a zűrzavar. A front közeledtével a város tele német katonákkal, az alföldi városokból özönlének a menekülők. Október 24-én és 25-én a zárolt zsidó műtárgyak két raktárát német katonák törlik fel, s az ott tárolt festményeket az udvarra szórják. Az aggastyán múzeumigazgatót megviselik a történetek, lebetegszik. Liebstöckl négy napig – miközben ömlik az eső, a tárgyak őrizetlenek – tehetetlen. Végül keservesen, mentve a menthetőt, sikerül a szétázott képeket a törvényszéki épületben lévő múzeumi raktárba szállítania.³⁶

Vajon megvolt-e minden? Az utólagos, öngigazolásként készült jegyzőkönyv erről szemérmesen hallgat. Gönczi csakhamar erőre kap, és folyik a lajstromozás tovább. Utolsó jelentésében, 1944. november 18-án, az eddig végzett munkával kapcsolatban – a hatóságok intézkedését minősítés nélkül hagyva – így mentegetőzik: „Mily nehéz ott rendszeres munkát végezni, ahol a megbízás mellett az intézkedés végrehajtásához nem állnak rendelkezésre a megfelelő munkaerők.”

A „Zárolt zsidó műtárgyak iratai” feliratú iratcsomó 1944-es anyagát az augusztustól lakásonként felvett, illetve a gettóban készített tárgyjegyzékek zárják. Zömmel festmények, (többnyire b és c kategóriásak, elvéve köztük Kunffy, Iványi-Grünwald, Rippl-Rónai, Halvax Gyula, Bernáth Aurél, Balázs János, Szinnyei-Merse képei), de szerepelnek a listákon szobrok, porcelánok, népi faragások, gobelinek, csipkék, antik bútorok, órák, régi fegyverek, de még üveg illetve keret szempontjából „számba jövő” fényképek is.³⁷ (Ezek története 1945–46-ban folytatódik majd.)

1944. novemberében Kaposváron már a háború végjátéka zajlik. December 2-án a Sarohin altábornagy vezette 57. szovjet hadsereg felszabadítja Kaposvárt.³⁸

³⁵ A magyar és külföldi klasszikusok, lexikonok, művészéletrajzok, orvosi szakkönyvek között felfedezhetünk helytörténeti munkát, Bereczk Sándor Kaposvár-monográfiáját is.

³⁶ Az ekkor történetéről október 30-i dátummal két aláírás nélküli jegyzőkönyv maradt fenn. A két szöveg csaknem szó szerint megegyezik azzal a különbséggel, hogy a kissé bővebb változat említést tesz arról, hogy Gönczi Ferenc „hirtelen támadt betegsége miatt” az eseményeknél nem volt jelen. Ez a példány került iktatásra jóval később, 1945. június 1-jén, míg a másik Soós István múzeumőr 1949. február 15-i záradékával van ellátva, miszerint: „A fenti jegyzőkönyvnek valószínűleg Liebstöckl Jenő, Kaposvár, Németh I. u. 4. sz. lakos írta vagy mondta gépbe. Liebstöckl személyes ismerősöm volt, tőle tudom a zsidó képek elraktározásának történetét. /:Ez a gépelt lap Gönczi F. m. ig. elhalálása után a lakásán került kezembe:”

³⁷ A fennmaradt lajstromokból kb. félezer festmény, 300 gobelin, 32 szőnyeg, 578 könyv, 17 bútor, 211 üveg és keret szempontjából értéknél minősített fénykép, 12 egyéb tárgy összesíthető

³⁸ Andrassy Antal: Az utolsó napok. =Somogyi Néplap. 1969. november 30. 6. p.

VI. „... ennél szomorúbb már nem is lehet.”

Hogy mi történt ezalatt, 1944-ben magával a múzeummal, arról Gönczi Ferenc 1945-ös jelentéseiben olvashatunk. Egyetértünk a múzeumigazgatóval: az 1944-es év anyagi és erkölcsi mélypontja volt az intézmény történetének.

A háborús pusztítás fájdalmas mértékét az alábbi mondatban összegzi Gönczi: „A múzeum mai állapota olyan siralmas, hogy ennél szomorúbb már nem is lehet.”

Első benyomásai alapján a részletekről aztán többször is beszámolt. Amit leírt, abból a történetek nagyjából így összegezhetők: Az „oroszk” (sic!) bevonulása utáni napok a városban a legnagyobb mértékű rablásokkal, fosztogatásokkal, rombolásokkal teltek. „Egyes egyének kifosztása mellett nem felejtkeztek meg a kultúrjavak tönkretételéről sem.”

A múzeumot már az első napokban feltörték. Az intézménybe belépő igazgatót siralmas látvány fogadta. Szekrények, fiókok feltörve, könyvek széthányva, vitrinek betörve, festmények összehasogatva, halászati eszközök összeszórva, régészeti tárgyak eldobálva, a mamutagyar összetörve, szűrők, textilek felhasogatva, konyhai eszközök összetörve, szobrok megcsonkítva. Csizmák, bocskorok is tűntek el. (E tárgyakat még 1944-ben nem tartotta veszélyeztetettnek, mondván, alig van közte olyan anyag, ami pótolhatatlan unikum volna.) A betörések – vélekedése szerint – több hullámban történtek.

Első értesülései szerint vidéken sem volt jobb a helyzet. A bombázások elől menekített, beladázott tárgyak 1944 nyarán ugyanis a városon kívül három helyre kerültek. A várostól három kilométerre, a Rómahegyen levő Rippl-Rónai villába főleg képek, hímezett szőttesek és a nyilvántartás került. A távolabb fekvő Fekete majorba régészeti és néprajzi tárgyakat, valamint a néprajzi tár képeit, fényképeit helyezték el. Lengyeltótiiban, 25 km-re Kaposvártól, a megye által megvásárolt gr. Zichy Béla-féle kastélyban pásztorfaragások, női bundák, szűrők stb. kaptak helyet.

Azt a hírt kapta, hogy az ún. Fekete majorban a múzeumi ládákat feltörték, a cselédség is szétszéledt, nincs, aki értesítést adjon. Hogy személyesen győződjön meg a szóbeszédről, azt közbiztonsági szempontból veszélyesnek ítélte. A Rómahegyre sem ment el, „kocsit fogadni igen drága, s nem is lehetett kapni”.

„Hiába vannak a rikító vörös színű plakátok, hogy a »vörös hadsereg felszabadítani« jött bennünket; hiába a fegyverszünet: a kifosztások állandóak, mindenki idegileg tönkre van téve, különösen a nők, s alig bírjuk már a helyzetet elviselni.”³⁹

Gönczi 1945. június 25-i beszámolójában megerősíti: „A múzeum jelenkori visszaesése legmélyebb pontja 1944 december elején volt, amikor az oroszok Kaposvárra érkeztek.” (Véleményünk szerint sok ilyen „legmélyebb pont” volt. Közülük talán az első akkor, amikor a németek bejöttek.)

³⁹ Gönczi Ferenc jelentése 1945. február 10-én

Kár nemcsak a múzeum központi épületében keletkezett. „A kaposvári törvényszéki palota nagy esküdt-széki termében levő gazdag raktárunkban miután a helyiséget s az egész épületet orosz katonaság részére kórházzul foglalták le, a padlásra hányták. Midőn az épület felszabadult, tárgyaikat a törvényszéki irodaigazgató a földszinti folyosóra vitette le; mire módunkban lett volna azokat munkaszolgálatosokkal a vármegyeház padlására vitétni – ahová elraktározni szántam – az orosz katonaság újból lefoglalta a törvényszéki palotát s a lehozott tárgyak ott maradtak.”

VII. A valóság nehéz nyomai

A károk felmérése, az anyag rendbetétele a feladat. Kiderült, hogy eltűnt az egyesület takarékpénztári könyve.⁴⁰

Tavasszal a törvényszéki palotából a tárgyakat a törzspületbe szállították. A raktárhelyzet katasztrofális volt. A múzeum részére megvásárolt dr. Fekete Gyula-féle házat, Stephaich alispán (ismételten az egyesület megkérdezése nélkül) egy magánszemélynek (Mikes Tivadar kerületi állatorvosnak) adta bérbe.⁴¹ A múzeum kritikus helyhiányát fokozta, hogy a törzspület négy szobájában előbb huszonöt elhagyott fővárosi gyereket helyeztek el, majd ezek „eltávoztával” tizenkét rokkantat telepítettek a helyükre. Az itt lévő anyag áttekinthetetlenül összezsúfolódott. A százezer pengős segélyből tüzeltőre sem futotta, s Gönczi, aki egyedül maradt ismét a teendővel, az egyik, szívességből átengedett levéltári irodában dolgozott. A háborús károk felméréséről a múzeumigazgató minden hónap végén jelentést volt köteles tenni a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének. A kialakult helyzet miatt azonban képtelen hónapról hónapra pontos információval szolgálni. Sokáig helyhiányra és különféle híresztelésekre hivatkozik.

Majd szeptember 13-án jelzi, hogy a Kaposvár-közei Orgel-féle Fekete tanyán minden megvan, a Róma-hegyen viszont a raktárt feltörték, s a leltárkönyveket is elvitték. November végén még mindig nem hozta el az óvóhelyekről a tárgyakat. A kárfelméréssel végül 1946 júniusában végez. (Az irattárban az óvóhelyre vitt tárgyak listái megmaradtak.) Jelenti, hogy a vidékre menekített tárgyakat mind hazahozatta. A Róma-hegyen lévő anyagot megrabolták ugyan, de látszatra nem sok kár keletkezett bennük, Lengyeltótiából viszont minden épen került haza. A háború idején a múzeumban maradt tárgyak többnyire megvannak, leginkább rongálások történtek. Egy mellékelt iratból kiderül, hogy tárlók, szerszámok, kítőmött állatok, szobrok rongálódtak, festmények lettek kiszakítva keretükből. Őskori cserépedények és a mamutagyar lett összetörve. A hiány pedig 20 puska, 5 pisztoly és 50 db népi textilja.

⁴⁰ A Dunántúli Bank és Takarékpénztár Rt.-nél 15.670 sz., 1936. szeptemberében nyitották, ekkor 1606 P 30 fillérről szolt.

⁴¹ Gönczi összegzése szerint kilakoltatási eljárást kellemetlen volna provokálni, holott előbb német katonák lakták, „most” pedig a járási állatorvos bérlí, s mindeközben a múzeumi építési alaplób vásárolta az alispán az egyesület megkérdezése nélkül.

A háború után, részint a régi elit felelősségre vonása miatt, az egyesület tagsága tovább apadt.⁴²

Göncziben is megérlelődött a távozás gondolata. Az iratanyagban találunk egy 1946. április 9-i fogalmazványt. „Április 2-án az igazgatói alkalmazástól megváltam.” – írja, majd a továbbiakban öregségi járadék pótlékának utalványozását kéri. Később megjegyzi, hogy utóda nem lett, mivel nem vállalkozott a feladatra senki. Az ügyeket a további intézkedésig ezután már csak „jóakarattól” végzi. Április 26-ra közgyűlést hív össze. A tagságon kívül meghívja a politikai pártok helyi küldötteit is, mondván, hogy a múzeumügy felkarolásához a legszélesebb nyilvánosságra van szükség. A napirenden a szokásos témákon (előző évi beszámoló, 1946-os költségvetés elfogadása) ismét szerepel az építendő múzeum ügye, valamint a múzeum megye általi végleges átvételének kérése. A közgyűlés a továbblépés reményében Vidovits alispánt választotta meg díszelnökének. A pozitív változásokban kételkedő aggastyán múzeumigazgató április 29-én a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének küldött jelentésében arról ír, hogy „nálunk nemcsak a megszállás, hanem más egyéb körülmények tekintetében is olyan zavarok vannak, hogy a múzeumegyesületi élet nem lehet normális. Egyébként én magas koromnál fogva is nagyon belefáradtam a múzeum vezetésébe, hogy óhajtvá várom tisztultabb helyzet elérézését, amikor végre ifjú erőnek adhatom át működési körömet.” A végleges kárfelmérést elvégezni képtelen. Ehhez továbbra sincs hely és munkaerő.

Göncziről 85. születésnapja alkalmából méltató cikk jelenik meg a Somogyvármegye c. napilap július 30. számában. Ebben sincs számára köszönet. Helyreigazítási kérelmet kell benyújtania a cikkben szavai kiforgatása miatt (Stephaich Pál alispánról tett kijelentését kifogásolja, ti.: ő árnyaltabban fogalmazott, mint az újságíró.). Enerváltságát fokozza, hogy hivatalában és otthon „egy károsult internálásból hazatért egyének” (sic!)⁴³ keresik fel, hogy elvitt műtárgyaik holléte felől felvilágosítást nyerjenek tőle.

A hazatérőket nem várta a család, elvesztették a szülőket, gyermekeiket, testvéreiket, szeretteiket, nem várta őket az otthon, hiszen lakásaikat kifosztották, kiosztották, elosztották. Hanák Péter Hazatérés című visszaemlékezésében írja le ezt az érzést. „1944 december közepén, a történelem megrendítő látogatása idején a háború tőszomszédságában még frissen áradt, túláradt a felbolydult közösség embersége és félelme, a

⁴² Ilyen esetben a tagságról, vagy tisztségről való lemondás indokaként az iratokban általában az „egészségügyi állapotára való tekintettel” eufemisztikus hivatkozás található. „A szomorú viszonyok következtében február 25-én dr. Thury Zsigmond egészségügyi állapotára tekintettel ügyvezető-igazgatói tiszteről lemondott.” – olvasható az 1946. március 14-i választmányi ülés jegyzőkönyvében.

⁴³ A Somogy Megyei Levéltár megkísérelte feltárni a deportált somogyi zsidóság embervesztését. A hézagos levéltári források és az adatközlők hiányos emlékezete azonban a teljes körű felmérést nem tette lehetővé. Az áldozatok létszáma eszerint 3795 fő. Az 1941-es népszámlálás szerint Somogyban 5751 zsidó vallású ember élt. (Ld.: Zsidósors a Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Szerk.: Szili Ferenc. Kaposvár, 1994. 173-201. p.)

túlélés reménye és szégyene.” Borzalmas emberi sorok – és ezekre képes volt szenvtelenül tekinteni Gönczi. Úgy tűnik, képtelen volt túllépni hivatalnok énjén, az elhurcoltak holmijának műtárgyai közt válogatott, a történekmért ő semmiféle felelősséget nem érzett. Sőt, későbbi, gúnyos, cinikus szavai visszatetszést keltenek. Vegyük azonban figyelembe: a háborúval a világ kifordult sarkaiból, a rettegés, a halálfélelem a mindennapok részévé vált, az értékrend megbomlott. Ebben a káoszban felértékelődhetett a higgadság, a hűvös racionalitás. Gönczi 1945. április 6-i, 7-i keltezésű, a helyi Izraelita Tanácsnak írt leveleiből mindenesetre kiderül: az addig kötelességből összegyűjtött tárgyak a múzeumban hirtelen nagyon „alkalmatlanokká” váltak.⁴⁴

Június 6-án Gönczi bejelentést tett tevékenységéről az elhagyott zsidó javak kormánybiztosának is. Hangsúlyozza, hogy igyekezett „már országos érdekből is főleg a festményeket számba venni”. Kéri a kormánybiztost, hogy jelentését saját hatáskörében „a mai zavaros s rendkívüli viszonyok tekintetbe vételével intézkedni méltóztassék”. Hangsúlyozza, hogy „készséggel” rendelkezésre áll az egyes ügyek lebonyolításában, s nézete szerint „mindaddig míg a katonai átvonulások s részben való megszállások el nem múlnak az egész ügyet pihentetni kellene, hogy aztán egységesen ezen műtárgyak ügyének elintézése véglegesen dülőre jusson”.

A kaposvári Izraelita Hitközséghez egy évvel később, 1946. augusztus 19-én kelt levelének tartalmából, hangneméből valamiféle mentegetőzés és az önvédelem szándéka tűnik elő. E levélben ismerteti, hogy

annak idején ő vette át a deportáltak műtárgyait, hiszen erről az átvételi elismervényeken látható aláírása is tanúskodik. Hangsúlyozza, hogy főleg festményekről volt szó. Hozzáteszi, ám nem magyarázza, hogy még a „selejteseket” is átvették. Majd a tárgyak őrzésére tér rá. Kiemeli, hogy nem engedtek elvinni belőlük egyet sem, nem adták el, nem ajándékozták el azokat. S önérzetesen tovább fokozza mondandóját: „annál kevésbé tartottuk meg magunknak” mert, mint írja, igen ügyelt arra, hogy minden „a legkorrektebbül intéződjék.” (Tételezzük fel jóindulattal, hogy ő a korrektség fogalmán csakis a precizitást érti.) Majd eseteli a német és a szovjet katonák felelősségét. Leírja, hogy a német megszállás idején a katonák a raktárul szolgáló Fekete-házat lefoglalták, a képeket kidobálták. Ezeket aztán ők a törvényszéki palotában lévő raktárba vitették. Majd a szovjetek bejövételére szóló időről így nyilatkozik: „Ennél már teljesen megszűntnek tekintetem kormánybiztosi megbízatásomat s így a zsidó műtárgyak sorsa teljesen az oroszoktól függött.” Arra kéri a hitközséget, ne küldjék hozzá többé az egykori tulajdonosokat. „Az oroszok bejöttével nemcsak az összegyűjtött tárgyak fölötti rendelkezésem, de felelősségem is teljesen megszűnt.”

Gönczi leveléből kiderül, hogy a törvényszéki épületből és a múzeumból az összevisszaságban lévő műtárgyakat az izraelita hitközség elvitette. Hogy mi volt meg közülnk és mi nem, hogy teljes egészében át lettek-e adva, arról átvételi jegyzéket nem találtam. Feltehetően nem voltak meg maradéktalanul, és nem került minden átadásra. Erre utal az az átvételi jegyzék, amelyben a szovjet katonai parancsnok szobája díszítésére átadott harmadrangú festmények, gobelinek felsorolása szerepel. Az annotációból tudjuk, hogy a képek egykor zsidó tulajdonban voltak. Ezek a kölcsönzött képek később vissza is kerültek aztán a múzeumba. A műtárgyak sorsát hatvan év elteltével ugyan ki tudná nyomon követni? Jó volna azt hinni, hogy a tárgyak egy része visszakerült eredeti tulajdonosához, ám azok – feltehetően – osztoztak egykori gazdáik sorsában...

Gönczi Ferenc ízig-veéig bürokrata volt. Kitűnően tudott manőverezni. Ez a tulajdonsága megvédte őt, s védi mind a mai napig. Feltehetően tudni vélte, hogy mi a jó és mi a rossz. Védeltségét a nemtelen, nehezen végrehajtható kormányintézkedések szolgálata közepette is az alapos, szakszerű adminisztrációval érte el. Tevékenységével nem rontott a már elhurcolt zsidók helyzetén. Kormánybiztosi megbízatásának értékmentő célzatát – amennyiben ezt így gondolta – megkérdőjelezhetette egyfelől, hogy a silány értékeket is lajstromoznia kellett, míg másfelől az is, hogy például Kunffy festményeit nem vehette műtárgy számba. Lehetőségeihez mérten igyekezett menteni a menthetőt. Az 1945-ben bekövetkezett fordulat az aggyastyán korú ember jellemén már semmit nem változtatott. Hú maradt önmagához, szoborrá merevedve élte utolsó éveit.

⁴⁴ 1945. április 6-án Gönczi bejelenti a helyi Izraelita Tanácsnak, hogy a múzeumban zsidóktól származó műbútorok és képek vannak, a könyveket és képeket egy ideig itt őrzetik, ám a bútorok mielőbbi elszállítását kéri, „mert a múzeum tárgyainak újból való kitérését nagyon akadályozzák”. (Tudjuk, hogy milyen messze állt a múzeum egy újabb kiállítás rendezésétől.) Másnap, április 7-én ugyancsak a Tanácsnak leírja, hogy a törvényszéki palotában sok festmény volt gondosan osztályozva, melyeket az oroszok az épület padlására hánytak, a dr. Fekete Gyula-féle házban szintén számos festmény volt elhelyezve, melyeket előzetes értesítés nélkül az oroszok kidobáltak s valahova elvittek. (A törvényszéki palotában már a németek miatti pakolásból eredően sem lehetett rend, s a Fekete-házból már a németek kihordták az udvarra az ott lévő anyagot! - vö.: Liebstöckl Jenő jegyzőkönyvével) Kéri továbbá Gönczi, hogy vitesse el a tanács a könyveket, azok az irodájában vannak s „itt” igen alkalmatlanok, s előkerült még egy nagy csomó könyv, ezeket is vitessék el, „mert a hitközségnél arra bizonyára nagy szükség van”. (Tudjuk, hogy mennyire szerette volna, hogy a könyvek a múzeum tulajdonába kerüljenek.) Majd április 24-i levele szerint megküldi „az őrzetére bízott” (sic!) zsidó műtárgyakról szóló kimutatását 13 melléklettel. Ebben a levelében érződik, hogy a helyzet számára kínos: „megbízatásomat illetőleg kirendeléssel járó kötelességemet lelkiismeretesen igyekeztem teljesíteni. Voltaképpen mint szakember szerepeltem.” (Azaz lefordítva: szakmai tudása az embertelenségben rendelkezésre áll.) Egyébiránt a Kaposvári Rendőrkapitányság 1945. április 17-i keltezéssel rendeletet adott ki, melynek tartalmát plakát formájában is sietett a lakosság tudomására hozni. Ennek értelmében, mindazok (természetes és jogi személyek), akiknek birtokában zsidó vagyontárgy van, vagy volt, az Izraelita Tanácsnak erről nyolc napon belül jelentést tenni kötelesek. Akikhez a zsidó vagyontárgy a tulajdonos hozzájárulása nélkül került, azok a büntető törvénykönyvből ütköző bűncselekményt követtek el. Közzétették azt is, hogy az Izraelita Tanács a sértetteknek közben fog járni, hogy a bejelentést tevőkkel szemben büntető eljárást ne kezdeményezzenek. A rendelet megszövegezésével szemben internálást helyeztek kilátásba.

VIII. Remény és kétség között...

A háború utáni második évben is a múzeumi munka erőtlensége jellemző. „Lehetetlenül vergődünk” – öszszegzi Gönczi. A teendők még mindig csak a tervek szintjén mozognak. S a tervek nem sokat változtak 1945-höz képest. A feladat továbbra is a dűlások helyreállítása, lehetőségekhez mérten az anyag „kitárolása”, azaz kiállítása. Újból felmerült a réges-régi terv megvalósítása: a múzeum saját épületének biztosítása, s a gyűjtemény megyei tulajdonba adása. Ez utóbbi cél találkozott az országos politikai szándékkal, s a múzeumigazgató gondosan tanulmányozta a Köznevelés című lapban az erről szóló cikket. „A vidéki múzeumok ügye a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége és a közoktatásügyi minisztérium illetékes főosztályának tervei szerint rendezés alatt van. A vidéki múzeumoknak – egységes igazgatásuk és megfelelő személyzeti ellátásuk céljából – állami kezelésbe vétele halaszthatatlanul szükséges. Csakis így valósítható meg a vidéki múzeumok színvonalának emelése, közművelődési értékük biztosítása és a magyar vidéki múzeumok élő típusának megteremtése.”⁴⁵ – szólta a hír, amelyben egy központi restaurátor műhely felállításáról, valamint egy múzeumi útmutató kézikönyv kiadásának szándékáról is tájékoztatták az olvasót.

Az államosítással, a megyei múzeum jövőjével kapcsolatban 1947. március 11-én a Magyar Nemzeti Múzeum és a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének kiküldöttei⁴⁶, Kaposvár főjegyzője, a megye fő- és alispánjának képviselője⁴⁷, valamint a múzeumigazgató a főispáni hivatalban értekezletet tartott.⁴⁸

Az értekezleten elhangzottakat jegyzőkönyv örökítette meg. A minisztérium és a főfelügyelőség képviselői a múzeumok jövőjével kapcsolatban tájékoztatót tartottak. Elhangzott, hogy az egyesületi rendszerű működés hamarosan meg fog szűnni, a múzeumok személyi kiadásait a kultuskormány, a dologi kiadásait pedig a város illetve a megye fogja viselni. Az ország múzeumaiban egységes leltára és katalógusa lesz. Országosan 1000–1500 szaktisztviselőt fognak alkalmazni. Elképzeléseik alapján Somogy két múzeuma, a szigetvári és a kaposvári egységes vezetés alá kerül, mindkettőt a megyei múzeum igazgatója vezeti majd. Tájékoztódásuk alapján megállapították a megyei múzeum személyi (két tisztviselő, egy irodai segédtest, egy szakalltisz) és dologi (évi 30 ezer forint) „szükségletét”, a költségeket bizonyos arány szerint a város és a megye között kell elosztani. Megállapították, hogy a múzeumnak még további két helyiséget kellene átadni (amit akkor épp a

főlevéltáros használt). Raktárnak ezen kívül használható volna az épület alagsora is. A megye és Kaposvár képviselői kijelentették, hogy a dologi kiadások megosztásában egyezséget fognak kötni, s mindketten feltétlenül beleszólást kívánnak abba, hogy kik legyenek a múzeum tisztviselőivé kinevezve. Ezzel kapcsolatban megnyugtatták őket, hogy bár ezeket a kérdéseket törvény fogja szabályozni, kívánságukat a tisztviselői kinevezésnél figyelembe veszik majd.

Közben a Fegyverszüneti Egyezmény 15. pontjának végrehajtásával kapcsolatban zajlik az egyesület felülvizsgálata, Gönczitől a Belügyminisztérium kéri a taglétszám, valamint a tisztikar névjegyzékének bejelentését. A tagok számát Gönczi 200 körülre teszi és bejelenti, hogy tisztultabb helyzet bekövetkeztével az egyesületet újjá kívánják szervezni. Az év folyamán belép ugyan néhány új tag, ám a közgyűléseken gyér (legfeljebb 20 fős) a megjelenés, a tagtoborzási kísérlet erőtlenné bizonyult. Gönczit továbbra is foglalkoztatja visszavonulása.⁴⁹

Ami a szakmai munkát illeti 1947 júniusában Gönczi az alispán szorgalmazta „Somogy a demokráciáért” címmel készült vándorkiállításához a múzeumból 29 tárgyat (népi textíliákat és faragványokat) kölcsönöz. Tömpe alispán az általa szervezett kampányban való részvételért nem maradt hálátlan: a múzeum kiállítótermei ki lettek festve, tárlói kijavításra kerültek, sőt, újakat is készítették. Mindezt cca 6000 forint értékben.⁵⁰ November 14-én pedig a Nemzeti Múzeumban rendezésre kerülő '48-as kiállításához 14 tárgyat (Sobri Jóska kurtje, céhes anyag) ad kölcsön.

Gönczi még 1946-ban megkísérli a háború következtében szabad prédává vált műtárgyakat összegyűjteni. Az alispánhoz írt, november 27-én kelt levelében felhívást tett közzé, miszerint tudomására jutott, hogy „faluhelyeken egyes elhagyott házakból, különösen kastélyokból a lakók számos tárgyat megmentés céljából (sic!) elvittek s jelenleg maguknál tartják.” Arra kéri az alispánt, hogy a járási szolgabírák útján (azaz hatóságilag) a szóban forgó tárgyakat gyűjtsék össze, s szolgáltassák be a megyei múzeumba. A felhívás a várakozásához mérten csekély eredménnyel járt. Sikerült viszont behozatnia a somogyvári apátság megmaradt kőfaragványait, Mikén pedig, a Somssich-kastélyban sikerült nyomára bukkanni a megyeházáról elhurcolt szoborparknak is.⁵¹ A Habsburg uralkodópárt (Ferenc József és Erzsébet) ábrázoló súlyos márványszobrok ekkor nem kerültek a múzeumba, mert úgymond „parasztszekéren behozatni lehetetlennek bizonyult”.

⁴⁵ Köznevelés. 1947. 22. sz. 15. p.

⁴⁶ A minisztérium képviselőjében dr. Pákai Zsolt miniszteri osztálytanácsos, a főfelügyelőség nevében pedig dr. Radnóti Aladár múzeumőr, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjének helyettese vett részt a tanácskozáson.

⁴⁷ dr. Hencz Miklós főispáni titkár és dr. Batizfalvy Ödön tb. főjegyző

⁴⁸ A múzeumegyesület részéről jelen volt még dr. Matolcsy Sándor egyesületi alelnök, valamint Soós István festőművész, akit a február 22-i közgyűlésen a képtár örévé választottak meg.

⁴⁹ Elkieseredett bérharcba kezd. 125 forintos havi tiszteletdíja miatt felháborodásának ad hangot: „Különös, hogy az alkalmazott napszámom havonként 200-280 forintot keres, a múzeum igazgatója pedig havi 125 forintot!” (Gönczi Ferenc levele Tömpe István alispánnak 1947. április 19-én) Ő visszavonulása alkalmából háromszázat tartana méltányosnak. (Gönczi Ferenc levele az alispánhoz. 1947. június) E tekintetben sem ért el eredményt.

⁵⁰ A múzeumegyesület beszámolója az 1947. januártól augusztusig végzett munkáról. 1947. október 13-án kelt összegzés

⁵¹ Zala György alkotásai, Ferenc József és Erzsébet királyné márvány portréi hosszú idő elteltével, 2003-ban kerültek a múzeumba. A szobrok kalandos történetét ld.: Takács Zoltán: Szobrok a történelem útvesztőjében. =Somogyi Hírlap. 2003. augusztus 23.

Az aggastyán igazgatónak tapasztalnia kellett azt is, hogy a körvonalazódó új múzeumi életben egyre inkább a centralizáció érvényesül. Sérelmezi, hogy a múzeumi tárgyak hiába egyesületi tulajdonúak még, a felettes szakhatóság felesleges kötöttségeket támaszt. A különféle megmozdulásokról, tárgykölcsönzésről, kiállítás-rendezésről bejelentéseket kell tennie jóváhagyás végett.⁵² S egyre inkább alkalmazkodnia kellett a megye új vezetőinek igényeihez is, hiszen iroda- és lakásdíszítés céljából az alispán is kért műtárgyakat kölcsön.

A helyzetet Gönczi így összegezte: az egyesület a mélyponton van, anyagi lehetősége szűkös, személyzete nincs.

Kunffy Lajos festőművész szomorú anyagi helyzetétől Gönczi újabb fejlesztéseket remélt. Az idős művész somogytúri otthonát, műtermét, s az azt körülvevő 3,5 holdas parkot művésztelep létesítésére megvételre ajánlotta fel. S ez ügyben kérte Gönczi közbenjárását a megyei hatóságoknál. Szorult anyagi helyzetére tekintettel, a művész nem ragaszkodott ahhoz, hogy a vételárát egy összegben kapja meg. Egyelőre csak annyit

kért, hogy Budapesten egy kisebb öröklakást vásárolhasson. „A télre se kenyérünk, se krumplink, se tűzifánk nincs biztosítva. Így el kell pusztulnunk.”⁵³ – írta.

A múzeumigazgató csupán egyetlen téren lehetett elégedett. A felettes szakhatóság kérésére büszkén és részletesen számolt be tudományos munkásságáról. Az addig megjelent öt önálló s további két, nyomdai munkálatok alatt álló kötetéről.

1948 folyamán a különböző hivatali ügyekben egyre többször Soós István intézkedik már.

Gönczi Ferencet 1948. november 22-én, 88 éves korában nem érte váratlanul a halál. A Somogy Megyei Levéltárba került iratanyagban még a maga által tervezett jövődő síremlékének rajza is megtalálható. Élete alkonyán a Göcsej népköltészete című kötetének munkálatai során kapcsolatba kerül szülőmegyéje népkutatóival. Végrendelete alapján könyveit és könyvszekrényét a frissen szerveződő Göcsej múzeumra hagyta. Egykori tevékenysége nyomát a Somogy megyei múzeum őrzi.⁵⁴ 1949. júniusától utóda dr. Takáts Gyula lett, akivel a múzeum történetének új fejezete vette kezdetét.

⁵² Mindehhez hivatkozásul a főfelügyelőség válaszában az 1929. XI. tc. 7. § szolgált: „A felügyelet a közgyűjtemények tulajdonosainak és fenntartójának a törvényben nem szabályozott jogviszonyait, különösen a tulajdonjogot nem érinti, a közgyűjtemény tulajdonosa, fenntartója és vezetője azonban köteles intézkedéseiben a felügyelő szervek utasításait követni.” Erről ld.: Gönczi Ferenc levele a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének 1947. november 20.

⁵³ Kunffy Lajos levele Gönczi Ferenchez. 1947. szeptember 28.

⁵⁴ A Kaposvári Járásbíróság Gönczi Ferenc hagyatékáról. 1949. november 18.

**Gönczi Ferenc és Kunffy Lajos levélváltása
1944.**

1944. január 17. Gönczi Ferenc levele Kunffy Lajosnak

A levélmásolaton Gönczi feljegyzése:

Dr. Kunffy Lajosnak, mint festőművésznek reliquiái

Igen tisztelt Barátom!

A múzeum építésének szüksége annyira égető, hogy úgy hiszem, mihelyt egyáltalán lehet, hozzá fog az alispán úr. Nem tudom, hogy előre haladt koromnál fogva megérem-e én a múzeum szempontjából fontos nagy eseményt, de akárki fogja majd tovább vinni az ügyeket, lelkiismereti kötelességemnek tartom a jövőbeli berendezési tekintetében mind azt amit lehet megtenni.

1. Akkarok egy Rippl-Rónai szobát biztosítani s ahhoz lehetőleg az idén összegyűjteni a reliquiákat.

2. Akkarok továbbá egy Kunffy Lajos szobát, hol a Te felejárlott festményeidnek legalább egy része s Rád vonatkozó reliquiák lennének. Kérlek, hogy kegyeskedj számba venni már most, hogy mik legyenek azok. Minden apróbb általad használt tárgy fontos. (ecset, ceruza, paletta, stb.) Amit, egyelőre nem nélkülözhetsz, azt természetesen hagyjuk későbbre.

3. Meg lehetne e valahogy kapni Iványi-Grünwald arcképét, kitől mi módon, lennél kegyes erre nézve engem értesíteni.

Fogadd kiváló nagyrabecsülésem őszinte kifejezését.

Kaposvár, 1944. január 17.

Gönczi

1944. február 2. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Somogytúr 1944. febr. 2.

Igen tisztelt Barátom!

F. hó 17-én kelt 8/1944. sz. b. leveledet kézhez vettem, de sajnálatomra nem válaszolhattam, mert e hó 19-én, amikor soraidat vettem, oly súlyos epegörcsökben szenvedtem, hogy ennek a következményeit még ma is érzem. Ép' e betegségem gyakori inzultusai is arra készítettek, hogy ne késlekedjek a múzeumra vonatkozó – velem kapcsolatos – kívánságodnak eleget tenni.

Már élőlőszóval hangsúlyoztam előtted, hogy dacára annak a nagy igazságtalanságnak, amellyel az uralkodó generatio súlyt, és régebben tett ígéretemet a múzeummal szemben nem fogom megmásítani, mert szilárdan meg vagyok győződve, hogy a nemzet vissza fog térni egy Kossuth-Eötvös-Deák Ferencz szelleméhez és nagyságához.

Kellemesen érintett az a híradásod, hogy amúzeum megépítése hamarosan meg fog indulni és részemre abban egy „Kunffy szobát” kívánsz berendezni. Az ehhez kért reliquiákat elégséges rendelkezésedre bocsátom és lehetőleg még a jövő nyár előtt el fogom küldeni. Szerepelhetnének szerintem ezek közt például párizsi nagy Szalon azon képes katalógusai is, amelyekben egy-egy képem van reprodukálva. Ezeknek a katalógusoknak biztonsági értékük is van, mert azt hiszem az ország ... (a levél vége hiányzik! – a szerző megj.)

A levélen Gönczi alábbi megjegyzése olvasható:

Egyelőre tudomásul szolgál

Ad acta

Kaposvár 1944 II/4.

Gönczi

1944. április 16. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Somogytúr, 1944. április 16.

Igen tisztelt, kedves Barátom!

Úgy újév körül írtam Neked és vártam néhány kérdésemre választ, amit nem kaptam. Már attól is tartottam, hogy talán már valmi bajod van, ami a mi korunkban könnyen előfordulhat, de arra is gondoltam, hogy hallgatásod is választ jelent.

„A Somogyi Betyárvilág” megjelenése hála Isten azon örömteljes hírt is hozza nekem, hogy jól vagy és ilyen érdekes dolgokat írsz. A munkát a megrendelési lapon kérem is és nagy érdeklődéssel fogom elolvasni.

Habár kérdéseimre nem válaszoltál, mégis közlöm Veled, hogy amiket felhívásodra Neked, illetve a múzeumnak szántam, előkészítem és át fogom ezeket adni az itteni katolikus igazgató tanító, Roznik Ferencnek, hogy tartsa egyelőre azokat magánál őrizetben és majd alkalmas időpontban juttassa el azokat Hozzád. A mai viszonyok közt nem tudhatja az ember, hogy mi történhetik vele, azonkívül én már öreg és beteg is vagyok, tehát a fiatalabb ember alkalmasabb ezek megőrzésére. A mai történések egyébként se olyan természetűek, hogy életem meghosszabbítását elősegíthetnék.

Most nagyon jól érzem magam testileg is, sőt dolgozom is, mert a munkába való elmerülés nyújtja az egyedüli lehetőséget arra, hogy az emberi méltóság elleni merényletek fölé emelkedhessek.

Ezek közlése után és örömmel gondolok arra, hogy hírt fogsz magadról adni, maradok őszinte nagybecsüléssel igaz híved

Kunffy Lajos

1944. április 18. Gönczi Ferenc feljegyzése Kunffy Lajosnak küldött leveléről

Dr. Kunffy Lajos festőművész értesített arról, hogy a múzeumnak szánt festményeit Roznik Ferenc somogytúri igazg. tanítónak adta át megőrzés végett.

Válasz ment, hogy tudomásul vettem.

Dátum nélküli levél Kunffy Lajostól Gönczi Ferencnek

nagyságos Gönczi Ferenc igazgató urnak Kaposvár

Igen tisztelt, Kedves Barátom!

Folyó hó 18-án kelt becses soraidat megkaptam. Igen, megmaradok azon régi elhatározásom mellett, hogy legjellegzetesebb somogy-megyei tárgyú képeimet a Somogy megyei Múzeumnak adományozom.

Azonban most segítségedet kell kérnem, hogy ezen munkáimat, amlyeknek jelentékeny része somogytúri lakásom és műtermemben van, a mai nehéz háborús viszonyok közt is, mert az 1942: XV. t.c. hatálya alá tartozón, meg is őrizhessem.

Ugyanis az előző kormány közoktatásügyi minisztere **55.407/1943** számú hozzám intézet

III.

leveleiben közölte velem a Földművelésügyi Minister **79.979./1943 VII. b. 2.** számú átiratát amelyben biztosította somogytúri belsőségem, művész-otthonom zavartalan birtoklását addig is, amíg ennek tulajdonomba való visszabocsájtása ügyében a kir. tábla érdemleges ítéletet nem hoz.

Kérésem az volna, hogy a Somogy megyei Múzeum Igazgatósága kérvényezné a jelenlegi Kormány Földművelési Ministerénél, esetleg a Közoktatási Ministeriumon át, hogy az előző Kormány Földművelési Ministerének nevezett **79.979./1943 VII. b. 2. számú** átiratban kifejezett álláspontját somogytúri művész-otthonomra vonatkozólag fenntartani méltoztattnék.

Talán támogatást nyerhetne ezen felterjesztést illetőleg Somogyvármegye Alispánja és Kaposvár város polgármesterénél is.

Egy elküldendő kérvény illetőleg felterjesztésről tisztelettel kérnék egy másolatot, hogy addig is, amíg az ügy elintéztést nyer, némi védelmet nyújtsion.

Tekintve magas koromat, gyakori betegségemet, mindenestre ajánlanám, hogy a Somogy megyei Múzeum Egyesület kérése fel Roznik Ferenc urat, az itteni katolikus iskola fiatal igazgató tanítóját, hogy amennyiben magam tehetetlenné válnék, teljesítse ő a közművelődés érdekében, Somogytúron lévő munkáim megőrzését és adjon erről számot a Múzeumnak.

Roznik igazgató-tanító úr szívesen fogja ezt vállalni, mert 20 esztendő óta figyelve itt munkálkodásomat, picturái érzéke nagyon fejlődött.

Meghatottsággal gondolva magas korodban kifejtett csodálatos aktivitásodra, szívből kívánok ehhez továbbra erőt és egészséget és maradok őszinte nagyrabecsüléssel készséges, igaz híved
Dr. Kunffy Lajos

1944. április 25. Gönczi jegyzete Kunffy leveléhez

Dr. Kunffy Lajos beadványa melyben közbelépését kéri a Múzeum Egyesületnek a földművelésügyi miniszternél, hogy művész-otthonát zavartalanul használhassa.

1944. április 25. Gönczi Ferenc levele Kunffy Lajosnak

Nagys. dr. Kunffy Lajos festőművész úr Somogytúr

F. é. április hó 25-én hozzánk érkezett levelére értesítem, hogy belsőségének s művész-otthonának további zavartalan birtoklása ügyében legczélyszerűbb lesz ha erre nézve a földművelésügyi miniszter úrhoz jól megindokolt kérvényt s ezt egyesületünkhöz beterjesztve, pártolólag kéri felterjeszteni.
Teljes tisztelettel:

Kaposvár, 1944. IV. 25.

Gönczy Ferenc

1944. április 28. Gönczi Ferenc levele Kunffy Lajosnak

Gönczi a levél tárgyáról:

Dr. Kunffy Lajos megkeresése arra nézve, hogy festményeit mikor adta át a Somogy megyei Múzeumnak

Nagys. Kunffy Lajos festőművész úrnak Somogytúrra

A zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről szóló rendelet 1 §-a 4-ik bekezdésében foglalt rendelkezések alapján bejelentési kötelezettség terheli mindazokat a nem-zsidó személyeket is, akik zsidó tulajdonát képező vagyontárgyát bármily czimen őrizetben tartanak. A rendelet 2 §-ának 1 bekezdésében foglaltak szerint érvénytelen mindaz a jogügylet tehát, ha ajándékról van is szó, melyet 1944 évi márczius hó 22-i napja után kötöttek.

Bejelentendők az ajándékba kapott vagyontárgyak s értékek is.

E bejelentést – mint most olvasom – e hó 30-ig kell megtenni.

Én egy általános bejelentést most megtettem. (A részleteket majd Nagyságod szíves válasza után fogom megtenni.) 2 db (I-II) bejelentést csatolok.

Teljes tisztelettel:

Gönczy

Kaposvár 1944. április 28.

1944. április 28. – Gönczy jelentése Kunffy anyagáról a Pénzügyigazgatósághoz

Gönczi jegyzete a levél témájáról

Dr. Kunffy Lajos által adományozott festmények bejelentése a Pénzügyigazgatósághoz

Tekintetes Pénzügyigazgatóság!

A zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről szóló rendelet 1. §-a 4-ik bekezdésében foglalt rendelkezések értelmében bejelentem, hogy dr. Kunffy Lajos volt somogyturi birtokos és festőművész a Somogy megyei Múzeum részére már több évvel ezelőtt körülbelül egy évtizede egy nagy teremre való eredeti festményét felajánlotta s csak azért nem volt módjában azt átszolgáltatni, mert a múzeum nem épült fel, azonban azt addig is letétbe helyezte Somogytúron az ottani igazgató-tanítónál.

Miután a képek számáról, méretéről és értékéről hamarjában nem tudok beszámolni, kérem addig is e jelentésemet tudomásul venni.

Tisztelettel:

Kaposvár, 1944. IV./28.

Gönczy

1944. április 28. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Somogytúr 1944. ápr. 28.

Kedves Barátom!

Megkaptam úgy 25-én, mint 28-án (valószínűleg tévesen) keltezett becses soraidat.

A bejelteést a Kaposvári Pénzügyigazgatóságnál, mert valószínűleg oda nyújtottad be, kár volt megtenni. Ezen nekem zavart és kellemetlenséget fog csinálni. Ha lehet, vissza kellene venni.

Ugyanis én a bejelteésemet **nem Kaposvárra** hanem a **budapesti kir. Pénzügyigazgatósághoz küldtem** be, mert **30 év óta a Budapest IV. kerületben fizetem vagyon és jöv. adómat. A rendelet szerint ide kellett beküldenem.** A kaposvári most majd azt hiszi, hogy én a bejelteést elmulasztottam és majd reklamálni fogja a jegyzőnél. Másodszor muzeumodban csak egy képem van letétben, a „Somogytúri gyermektemetés”, de már oly régen, hogy azt én már a múzeumnak ajándékozottnak tekintetem.

Az egy egész teremre való somogyi tárgyú képet is én már **évek előtt felajánlottam a múzeumnak**, ez nem **márczius 22-ike utáni** ajándékozás. Nálad bizonyosan megvannak a már évek előtt megírt ajándékozási nyilatkozataim, talán 1925-ből az első, amikor a Múzeum egyesület rendezte kaposvári kiállításomat. Tehát semmiképpen sem állt fenn ez a bejelentési kényszer most a múzeum részéről. Végül pedig kellemetlen lehet nekem bejelentésem azért is, mert én a **saját képeimet nem jelentettem be.** A rendeletben „**műtárgyokról**” van szó, de szerintem én nem érezhetem magam jogosultnak arra, hogy a **saját munkáimat műtárgynak deklaráljam.** Ha valaki megvétele érdekében egy képet, az illetőnél az már műtárgyként szerepelhet. Én a saját képeimre vonatkozólag csak annyit írtam a bejelentésben, hogy azok eladása problematikus és általam nem értékelhető.

Azon kívánságodnak eleget tenni, hogy most precíze állítsam össze az ajándékozandó képek jegyzékét, lelkileg nem is volnék képes, annyira fel van dűlva egész bensőm. Ennek a kiválasztásnak nagy nyugalommal és megfontoltsággal kell történnie. A végrendeletembe benne is, hogy a kiválasztás a bpesti Szépművészeti Múzeum főigazgatója a somogy megyei múzeum igazgatója és még egy megbízottam közbejöttével illetőleg megegyezésével történjen. Korom és betegeskedésemre való tekintettel és a mai viszonyokat figyelembe véve legjobb szeretném ezt magam most már elvégezni. Természetesen a legjellegzetesebb és legjobb dolgaimat óhajtanám a múzeumnak juttatni. Ezek között 5-6 nagy, 2-3 méter körüli kép lenne.

A Földmív. Ministerhez intézendő kérvényt javaslatod szerint elkészítem és beküldöm Neked, bár a zsidók lakására vonatkozó – mai hírlapban megjelent rendeletet olvasva, úgy értem, hogy a **törvényhatóság első tisztviselője rendelheti el a lakás illetőleg lakhelyváltoztatást.** Már most azt fel sem tételezem az Alispán úr öméltóságáról, hogy engem ki akarna tenni itteni művészotthonomból. Hiszen még ma is tagja vagyok Somogyvármegye törvényhatósági bizottságának! Somogytúr község lakossága nagy ragaszkodást tanúsít irányomba. Nagy visszatetszést keltett már bennük a birtokelvétele és értetlenül állnak az engem is érintő mostani rendelettel szemben. A figyelem és jószág annyi tanujelét tapasztaltaltan éppen a legegyszerűbb, de józan gondolkozású emberek részéről, hogy sokszor könnyekig meghat. Én azt hiszem, hogy az Alispán úr egy kis figyelmeztetést ad a főszolgabírónak aki egyébként teljes jóindlattal viseltetik irányomba, nem történhetik az meg, hogy engem művész otthonomból kizavarjanak. Hisz 'akkor csak itteni műtermem és lakásomban lévő közel ezer munkám pusztulás és közprédává válnék. Ezt nem is tudnám túlélni! Talán érintenéd a dolgot az Alispán úr előtt. Ha részéről megnyugtatót kapnék, tán felesleges is lenne a Ministerhez fordulni. Hálás köszönetet mondok meleg érdeklődésedért és maradok őszinte nagyrabecsüléssel

Készséges híved

Kunffy Lajos

Ha úgy gondold magam is írnék az Alispán úrnak, különösen, ha Stephaich megmarad hivatalában. A néhány nap előtt vett a májusi közgyűlésre szóló meghívón még, látom – ő szerepel.

Ezt lennél velem kegyes közölni, hogy ő marad e és helyesnek tartod-e, hogy hozzá is intézzek levelet, mert ha jóindulat nyilatkoznék meg, akkor itt nem fognak megzavarni. Csak egy figyelmeztetést kellene leadnia a vármegye első tisztviselőjének azt itteni főszolgabíró és gamási csedőrségnek.

Készséges híved

K. L.

Az 1944. május 1-jén érkezett levélen Gönczy Ferenc jegyzete Kunffy ügyéről

Dr. Kunffy Lajos beadványa egyes zsidó ügyre vonatkozó bajaiban

1. Az alispánnál nem léphetünk közbe, hogy lakásában maradhasson s műtermét használhassa.
2. Miután képeit, festményeit 1935.(?) (lásd a jkönyvet) adta át nem is volt szükséges bejelenteni a Pénzügyigazgatóságához.
3. A képekre, melyek a somogyturi igazgató-tanítónál vannak (Roznik Ferenc)

Ad acta

Kaposvár, 1944. május 2.

1944. május 3. – Gönczi Ferenc levele Roznik Ferenc igazgató-tanítónak

Gönczi jegyzete a levél tartalmáról:

Roznik Ferencz igazgató-tanítónál Somogyturon vannak a dr. Kunffy Lajos által a múzeum részére ajándékozott képek

Tekintetes Roznik Ferencz igazgató-tanító Urnak
Somogytur

Dr. Kunffy Lajos festőművész úr tudomásunkra hozta, hogy a Somogymegyei Múzeumnak, a már ezelőtt közel egy évtizeddel odaajándékozott egy teremre való festményeit Igazgató urnál helyezte el addig, amíg nekünk módunkban lesz azt rendeltetési helyére szállítani.

Legyen szíves Igazgató Úr, esetleg az ajándékozó úr közbejöttével a következőkről értesíteni:

1. Hány darabból áll a képgyűjtemény
2. Mind olajfestmény-e
3. Egyenként milyen méretűek
4. És mi a címe egyes képeknek

Szívességét előre is megköszönve

Maradtam készséges híve

Kaposvár 1944. V./3.

Gönczy

ig.

1944. május 5. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Igen tisztelt Barátom!

Miután értesültem, hogy Stephaics Pál alispán úr távozott és **Begedy főjegyző ur helyettesíti őt**, néki irtam, hogy nem zavarjanak ki engem innen és hagyjanak tovább dolgozni, a Somogy megyei Múzeumnak szánt collectio befejezésén. Ennyit azt hiszem megérdemelnék! Elég jogczimem van erre a kivételezésre.

És tudomásom szerint a vármegye első tisztviselője határoz ezen dologban. Talán Te is szíves lennél ezen kérésemet előtte támogatni.

-Roznik igazg.-tanító urhoz intézett leveledet olvastam. A képeket én külön néki nem adhattam át, ez téves, mert ilyen nagy képeket nála elhelyezni nem tudna. **Csak 3 nagy kötetet**, amelyekben képeim reproductioi és munkáimról hazai és külföldi lapokban megjelent ismertetések és kritikák vannak azzal a megjegyzéssel, hogy ha bármi veszedelem érme, ezeket juttassa el Hozzád.

Isten Veled!

Szeretettel köszönt őszinte tisztelőd

Kunffy Lajos

Ui.: Az gondolnám legcélszerűbbnek, hogy az én eltávolításom vagy eltűnésem esetére – lakásomba lévő képek vittesenek át a községi előljárosság által Roznik igazgató-tanító urnak felügyelete alatt és a műterem azután zárassék és lepecsételtessék a Somogymegyei Múzeum nevében a vármegye első tisztviselőjének az előljárossághoz intézendő utasítás értelmében. A lepecsételést a háború befejeztéig feltörni nem szabad. Ezt is ellenőrizné Roznik úr aki itt a leventeparancsnok is.

Kunffy Lajos

Kunffy megjegyzése széljegyzetként:

A műteremben sok értékes kiadvány és könyv is van.

1944. május 6. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Kedves Barátom!

Tegnapi levelemhez még utólag közlöm, hogy műteremben nagy mennyiségű, igen értékes művészeti könyv is van. Anatómiai – népviseleti – művészet-kritikai, aestetikai művek, színes reprodukciók galeriákból, kiállítási katalógusok, amelyeket külföldi tartózkodásom alatt szereztem be jórészt. Ezek alig vannak Magyarországon másnak tulajdonában és a Somogy megyei Múzeumra nézve nagy értékgyarapodást jelentenek.

*Mindezeket a Múzeumnak juttatom, ha itt további zavartalan munkálkodásomat biztosítjátok. Korom, betegségem is jogcím lehet arra, hogy ellenkező rendeletek **felfüggesztessenek** velem és feleségemmel szemben. Csak a lengyeltóti főszolgabíró és gamási csendőröst kell erről haladéktalanul értesíteni.*

Isten veled!

Őszinte nagyrabecsüléssel híved

Kunffy Lajos

A levélen Gönczi alábbi feljegyzései olvashatók:

dr. Kunffy Lajos festőművész kéri Gönczi Ferencz muzeumigazgatót, hogy az alispán helyettesnél dr. Begedy Péternél lépjen közbe lakásában való maradása és műtermének használhatása érdekében

Nem lépek közbe!

Kaposvár, 1944. május 8.

Gönczy

Gönczi Ferenc jegyzete 1944. május 9. (97-es iktatószámmal)

dr. Kunffy Lajos közbelépésemet kéri az alispán helyettesnél, dr. Begedy Péternél

Nem lépek közbe!

Ad acta

Kaposvár, 1944. V/9.

Gönczy

1944. május 14. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Igen tisztelt kedves Barátom!

Érthetetlen, hogy Tőled sem kapok hírt és választ. Azt még értem, hogy Begedy nem válaszolt levelemre, mert ő nehéz positióban van. De Te kedves Barátom semmiféle politikai szerepet nem viseltél és viselsz.

Most már csak annyit szeretnék Tőled tudni, hogy amennyiben én innen távozom nem lehetne e műtermemet a Somogy megyei Múzeum nevében lepecsételtetni? és lehetőleg úgy hagyni a háború befejeztéig.

Szívélyes üdvözléssel készséges híved

Dr. Kunffy Lajos

1944. május 15. – Gönczi Ferenc levele Kunffy Lajosnak

A levél tárgyáról Gönczi:

Dr. Kunffy Lajos műtermének esetleges műtermének lepecsételését kéri Somogyturon

*Nagys. Kunffy Lajos festőművész úrnak
Somogytúr*

F. hó 14-én kelt megkeresésére értesítem, hogy a Muzeummal kapcsolatos kedvezmények ügyében a helyettes alispán dr. Begedy Péter megyei főjegyző urnál eljárta, ki azt a kijelentést tette, hogy központilag – a zsidótörvény értelmében – semmiféle kedvezményt, mentesítést nem adhat. Ily ügyekben tessék a járási főszolgabíróhoz fordulni a műterem bezárása ügyében is.

Késői válasznak az az oka, hogy a főjegyző urral nem volt alkalmam beszélni.

Tisztelettel:

Kaposvár, 1944 V/15.

Gönczy

Balatonlelléről 1944. június 7. Gönczyhez Kunffy ügyében

Kedves Gönczy!

Most jöttem le Pestről somogyturi birtokomra és ott hallottam, hogy szegény Kunffy Lajosról oly szépen beszélt a rádióban. Fogadja ezen nemes gesztusáért melegen átérzett elismerésemet. Nagyon lekötelezne ha ezen beszédjét két példányban megküldené nekem. Az egyiket elküldeném szegény barátjának, aki Tabon sinylődik – a másikat beküldeném a belügybe, ahol kimentésén fáradoznak. Természetesen csak ha ezt, kedves Gönczy, helyesli.

Nagyon kérem, tegyen meg mindent amit lehet az ő érdekükben. Azon fáradoznak K. barátai, hogy őt és feleségét Pestre engedjék gyógykezelésre, és azután, hogy művészi, hazafias tevékenységéért, kommün alatt is – most kivételezzék. Ha ez utóbbiról valamit tud az ő érdekükben, kérem ezt is tudassa velem.

Kérem mielőbb szíves válaszát, hogy mentől előbb kiszabadíthassuk szegényeket, szörnyű és méltatlan helyzetükből.

Sokszor szívélyesen üdvözli

Kochanovszkyné Pejasevich Gabriella

(Gönczi Ferenc ehhez a levélhez nem fűzött megjegyzést, a rádióban elhangzott beszédére sem található utalás.- a szerző megj.)

1944. június 25. Kunffy Lajos Gönczi Ferenchez Tabról

*nagyságos Gönczi Ferencz urnak a Somogy megyei Múzeum Igazgatójának
Kaposvár*

*Tudomásulvétel végett közlöm, hogy Somogytúrról történt átköltötésem előtt ide, Roznik Ferencz somogytúri rom. Kath. igazgató-tanító urnak átadtam **három albumot**, melyek közül kettőben képeim egy részének fényképei vannak, a harmadikban munkálkodásomról nyomtatásban megjelent kritikák és ismertetések. Azon kívül csatoltam az albumokhoz még **egy csomó fényképet**, reproductiókat (színeseket is) és mintegy **száz darab eredeti rajzot**. Azzal adtam át ezeket, hogy ha életem vége bekövetkeznék, juttassa el ezeket a Somogy megyei Múzeumnak. Mai sorsomban ez könnyen megtörténhet, annál is inkább, mert nincs is kedvem tovább élni egy olyan társadalomban, amelyben becsülettel éltem, amelynek szolgálatokat is tettem és amely gyáván így pusztulni hagy.*

tisztelettel

Dr. Kunffy Lajos

1944. június 27. Gönczy jegyzete Kunffy Lajos leveléhez

Dr. Kunffy Lajos festőművész Roznik Ferencz somogyturi r. k. tanítónál hagy 3 albumot, egy csomó fényképet és 100 drb eredeti rajzot.

Tudomásul szolgál.

Ad acta

Kaposvár, 1944. június hó 27.

Gönczy

1944. július 14. Kunffy Lajos levele Gönczi Ferencnek

Tisztelt Barátom!

Bár Kaposvárott töltöttem egy napot, de annyi dolgom volt a hivatalokban, hogy nem jutottam el Hozzád, bár minden szándékom megvolt ehhez. Értesültem a Pénzügyigazgatóságnál, hogy műtermem inventárolásához Téged is meghívtak. Így meg van az a megnyugvásom, hogy minden rendben ment.

*Szeretném most Tőled megtudni; hogy lett-e valami onnan már elhozva? Ugyanis én a m. kir. Belügyminisztérium által **mentesíttem** a zsidókra vonatkozó jogszabályok alól és **ennek következtében ingóságaim felett szabadon rendelkezem**. A lezárt ajtókról ugyanis a plombákat még nem vétettem le, mert Bpestre utaztunk és itt tartózkodunk majd hosszabb ideig több ügyem elintézése és Feleségem gyógykezeltetése végett.*

Azért kérvén is ide szíves válaszodat a következő címre, mert állandóbb lakásom még nem tudom, hol lesz:

*Dr. Kertész Gyula ügyvéd úrnak
Kunffy Lajos úr részére
Budapest
IV. Városház u. 16.*

Arról is értesültem, hogy Roznikék átadták neked azokat a köteteket, amelyekről neked is írtam, de amelyeket csak halálom esetére kívántam átadni. Nagyon kérnélek az albumokat, amelyeket még fejleszteni akarok, a hozzájuk csatolt fénykép és reproductiókat, rajzokat azonmód, ahogy átadták – együttartani. Ezeket ugyanis egyelőre, ép a fejlesztés miatt visszafogom venni tulajdonomba. Lehet, hogy egy művészeti kiadvány miatt is szükségem lesz ezekre.

Ha nyugalmasabb lesz a helyzet, bemegyek ezekért Kaposvárra majd Somogytúr-ról. Kérem tehát ezeket becsomagolva – összekötve tartani és ráírni, hogy „Kunffy Lajos letéte”.

Végül köszönetet mondok neked, hogy a rádióban szépen megemlékeztél rólam, amiről már Tab-ra értesítettek bpesti barátaim.

*Szívélyes üdvözlettel
Készséges híved
Kunffy Lajos*

1944. július 17. Gönczy levele Kunffy Lajosnak**Gönczi a levél tárgyáról:**

Dr. Kunffy Lajos értesít, hogy a Belügyminisztérium által mentesített a zsidókra vonatkozó jogszabályok alól s ingóságai felett szabadon rendelkezik Bizonyos kötetek átadását kéri.

*Nagys. Dr. Kunffy Lajos festőművész úrnak
Budapest*

Folyó év július hó 14-én kelt értesítése kapcsán a magam részéről tudomásul veszem, hogy a Belügyminisztérium által mentesített a zsidókra vonatkozó jogszabályok alól. Ennek értelmében a már számba vett s lajstromozott ingóságai felett szabadon rendelkezhetik.

A helyszínen számba vett s lajstromozott tárgyait annak idején ott hagytuk s ma is teljes épségükben és mennyiségükben ott kell lenniök. Azok bármikor újból tulajdonába vehetők.

A Roznik által átadott tárgyakat a műteremben gyűjtöttem össze. Semmit el nem szállítottunk s ügyeltünk arra, hogy onnan el ne tulajdonítson senki a legértéktelebb tárgyat se.

*Tisztelettel
Kaposvár, 1944. július 17.
Gönczy F
kormánybiztosi megbízott*